

**MINERVA COSMA, PARTENIE COSMA, VASILE STROESCU,
OCTAVIAN GOGA. PATRU PRIETENI, PATRU PERSONAJE ÎNTR-UN
MANUSCRIS SEMNAT DE ELIE BUFNEA**

IOANA RUSTOIU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

**Minerva Cosma, Partenie Cosma, Vasile Stroescu, Octavian Goga. Four Friends, Four
Characters in a Manuscript by Elie Bufnea**
ABSTRACT

The present study deals with an unpublished manuscript of Elie Bufnea, one of the Romanian volunteers who was part of the Legion formed in Siberia at the end of the First World War. The unpublished pages written by him refer to an unknown subject: who and what determined the generous donations of the Bessarabian boyar Vasile Stroescu to Romanian schools and churches in Transylvania in 1910-1914. According to Elie Bufnea, who grew up in the Goga family and was often in the Cosma family home, the one who told Vasile Stroescu about the cultural and social needs of the Romanians in Transylvania was Minerva Cosma, the middle daughter of the lawyer Partenie Cosma, director of the "Albina" Bank in Sibiu. Minerva was in Davos, Switzerland, where her mother had sent her in an attempt to cure her of a love she considered inappropriate. Yet Minerva does not cure in the foreign country, but meets Vasile Stroescu, with whom her father and her younger sister's husband, Octavian Goga, will form a close friendship. His generous donations convince Minerva that she has fulfilled the mission for which she was raised by her family - to be a good Romanian - and despite her parents' opposition she marries the German officer Schaffer, with whom she will live her entire life.

Cuvinte-cheie: Elveția, Transilvania, donații, români, prieteni, iubire interzisă

Key words: Switzerland, Transylvania, donations, Romanians, friends, forbidden love

Printre piesele intrate în patrimoniul muzeului albaiulian în anul 1976 se află și câteva manuscrise redactate de Elie Bufnea în anii '70, care nu au putut fi publicate de autor în tipul regimului comunist¹. Unul dintre ele, necunoscut

¹ În perioada interbelică, Elie Bufnea a publicat câteva articole în presă (în *Gazeta Transilvaniei* ori în *Gazeta Voluntarilor*), dar și câteva volume dedicate încercărilor deloc ușoare prin care a trecut în Siberia: în 1928, *Voluntarii români din Siberia*, iar în 1931, alte două volume: *Cruciați, tirani și bandiți. În Rusia Sovietelor* (vol. I), *În Siberia lui Kolceak* (vol. II; ambele reeditate în 2008 de Editura Marist). În 1933 și-a publicat jurnalul călătoriei din Japonia – *Pe drumuri japoneze (Siberia, Mandjuria, Japonia, Havai)*, București, Tipografiile Române Unite –, o experiență inedită determinată de misiunea oficială cu care a fost însărcinat de Victor Cădere: repatrierea osemintelor primului ambasador al României în Japonia. În 1942, a publicat în colecția *Santinela* o nuvelă: *Pășaniile caporalului Sava* (București, Imprimeria Centrală a Monitorului Oficial).

publicului, este cel dedicat lui Octavian Goga², din care Elie Bufnea a „decupat” două volume mai mici: *Doi prieteni: Vasile Stroescu și Octavian Goga și Doamna Tani*³.

Lui Elie Bufnea, ardeleanul fugăr în România vechiului Regat, implicat în organizarea voluntarilor români din Siberia, Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia i-a dedicat o expoziție în 2021. Au fost atunci etalate documente, fotografiile și manuscrise din valoroasa colecție donată de acesta în 1976. Biografia sa a fost reconstituită în 2021, nu doar pe baza materialului aflat la Muzeul Național al Unirii, ci și din documentele păstrate în arhiva Securității, Elie Bufnea fiind unul dintre deținuții politici ai României, cu șase ani ispășiți la Jilava⁴.

Subiectul articolului de față va face referire la primul extras din manuscrisul dedicat poetului ardelean Octavian Goga, în care este prezentată prietenia poetului cu marele mecena al românilor, Vasile Stroescu. Dar cele 23 de pagini dactilografiate descriu – așa cum ne avertizează titlul – nu doar cum a decurs în timp amicitia celor doi, ci și cum s-a format grupul de trei prieteni: Vasile Stroescu, Partenie Cosma, Octavian Goga. Ineditul manuscrisului lui Elie Bufnea îl constituie de fapt dezvăluirea momentului în care a început această prietenie, prin intermediul Minervei Cosma, una dintre fiicele lui Partenie Cosma (directorul Băncii Albina din Sibiu), un personaj feminin – în fapt, al patrulea al manuscrisului – despre care, ca și în cazul altor trecute vieți feminine, știm foarte puțin, iar despre rolul ei în orientarea donațiilor lui Vasile Stroescu către ardeleni, nu știm deloc.

Minerva Cosma era a treia fiică a lui Partenie și a Mariei Cosma⁵, tatăl fiind un avocat cunoscut și director executiv al Băncii Albina, iar mama, nepoata mitropolitului Miron Romanul. Sora ei mai mică, Hortensia, s-a căsătorit cu Octavian Goga, iar cealaltă soră, Lucia, cu un avocat din Timișoara⁶. Familia Cosma a avut și doi fii, Romulus și Remus. Romulus s-a îmbolnăvit de meningită în mai 1891⁷; celălalt băiat, născut la Sibiu, în ziua de 25 februarie

² *Octavian Goga acasă. Oameni și crâmpie din zbuciumul luptătorului pentru Unitatea națională* (inv. nr. D. 6823). Manuscrisul a fost semnalat de către Ioan I. Șerban și analizat ca o nouă contribuție adusă biografiei lui Octavian Goga din perspectiva implicării sale în evenimentele Primului Război Mondial (Șerban 2001, p. 187-196; Șerban 2002, p. 337-350).

³ inv. nr. D. 6559 și D. 6560.

⁴ Rustoiu 2021, I, p. 58-81.

⁵ Fiica mijlocie, în ordinea venirii pe lume.

⁶ În 1904 Lucia era deja căsătorită cu Aurel Cosma, împreună organizând adunarea generală a *Astrei* din septembrie, de la Timișoara. Ziarul *Tribuna* îi menționează pe amândoi la acea dată, ca fiind membri pe viață ai asociațiunii (*Tribuna*, Arad, an VIII, nr. 174, 14/27 septembrie 1904, p. 4). Cei doi au contribuit în 1906 cu 200 de coroane la fondul pentru ridicarea muzeului (*Analele Astra* 1906, p. 3).

⁷ Romulus a murit de meningită, în 1891 (Cosma 1937, p. 10). În necrologul publicat în ziarul arădean *Biserica și Școala* (nr. 20 din 19/31 mai 1891, p. 159) se menționează că decesul lui „Romulu Partenie Cosma, născutu la 13/25 februaru 1882” s-a produs „după scurte, dar dureroase

1882, a urmat, între 1902 și 1906, Universitatea Tehnică din Berlin⁸, iar în timpul Primului Război Mondial s-a înrolat în armata română⁹. În 1918, revista *Transilvania* îl consemnează ca fiind „inginer privat în Sibiu” și membru corespondent al Secțiunii tehnice-industriale a *Astreii*¹⁰.

Într-un volum dedicat lui Partenie Cosma, Lucia Cosma amintește de implicarea surorilor sale – Minerva și Hortensia – în acțiunile caritabile ale mamei lor: munca în bucătăria cantinei săracilor ori a mesei studenților¹¹. De asemenea, menționează și că fetele Cosma au urmat cursurile școlii Reuniunii de Femei din Sibiu, în 1883¹².

În 1894, *Foaia Diecezană* anunța programul unui concert organizat de „damele române din Timișoara”, „în favoarea copiilor săraci de la școlile de aici”. Lucia Cosma a interpretat atunci *Sequidila* și *Mugur, mugurel*, creații ale compozitorului Gheorghe Dima, fiind acompaniată la pian de sora sa Minerva¹³. În 1895, Reuniunea Femeilor Române din Sibiu a organizat un bal la care au participat doamna Cosma, dar și toate cele trei surori: Lucia, Minerva și Hortensia¹⁴. În 1897, surorile Minerva și Lucia Cosma apar în programul concertului românesc organizat la 3/15 februarie la Timișoara. Minerva acompania solistele la pian¹⁵. Câteva zile mai târziu, Hortensia și Minerva au participat alături de mama lor la carnavalul organizat de reuniunile românești din Sibiu la Casina din oraș¹⁶. În 1899, compozitorul și dirijorul Gheorghe Dima s-a mutat din Sibiu, unde conducea Reuniunea de Muzică, la Brașov. Membrii reuniunii îi oferă un album cu semnăturile tuturor membrilor săi¹⁷, dar și un inel de aur cu briliant. Bani pentru achiziționarea acestui prețios suvenir au fost strânși printr-o colecție organizată de Minerva Cosma și de alte două membre ale reuniunii¹⁸.

suferinție în urma aprinderii de creeri”. Romulus avea atunci „9 ani și 3 luni”. În acest necrolog a fost consemnat numele întreg al fetelor: Lucia Minodora Cosma, Minerva Elena Cosma și Hortense Maria Cosma.

⁸ Sigmirean 2000, p. 719.

⁹ Cosma 1937, p. 13-15.

¹⁰ *Transilvania*, Sibiu, an XLIX, nr. 1-12, 1 decembrie 1918, p. 43. Alegerea sa în comisia tehnică a avut loc în iulie 1914 (*Transilvania*, Sibiu, an XLV, nr. 709, 1 septembrie 1914, p. 386).

¹¹ *Transilvania*, Sibiu, an LIII, nr. 3, martie 1922, p. 209; Cosma 1937, p. 9.

¹² Cosma 1937, p. 10; Mateiu 1937, p. 156. În monografia școlii de fete din Sibiu, Lucia Cosma (născută în Beiuș) este înregistrată pe lista primelor eleve ale acestei instituții (Bologa 1911, p. 10, 33).

¹³ *Foaia Diecezană*, Caransebeș, an IX, nr. 45, 6/18 noiembrie 1894, p. 7. Surorile sunt consemnate și aici cu ambele prenume: Lucia Minodora și Minerva Elena.

¹⁴ Lucia e consemnată în înșiruirea doamnelor, semn că deja era măritată cu avocatul din Timișoara (*Familia*, Oradea, an XXXI, nr. 4, 22 ianuarie 1895, p. 48).

¹⁵ *Familia*, Oradea, an XXXIII, nr. 6, 9/27 februarie 1897, p. 72.

¹⁶ *Tribuna Poporului*, Arad, an I, nr. 22, 14/16 februarie 1897, p. 103. Fetele sunt menționate cu numele familiare: Tani și Mina.

¹⁷ Maria și Partenie Cosma, dar și cele trei fete, se regăsesc pe lista membrilor acesteia (Voileanu 1905, p. 184).

¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

În 1904, ziarul *Tribuna* îi semnalează prezența la Adunarea generală a *Astrei* desfășurată la Timișoara, unde Minerva Cosma o acompaniază la pian pe sora sa Lucia, solistă, dar și pe Adelina Piso, interpretă la violină, la concertul organizat în prima zi a adunării. Împreună¹⁹, toate trei surorile au fost prezente la balul organizat la sfârșitul celei de a treia zi a adunării²⁰.

Minerva Cosma va fi însă cunoscută în epocă după editarea unui *Album de broderii și cusături românești*, o întreprindere temerară și necesară, care a avut întreaga susținere a Consistoriului de la Sibiu²¹. Modelele au fost pregătite și puse în circulație încă din 1904, fiind amintite în ședința desfășurată la Sibiu, în ziua de 25 august 1904²². Inițiativa sa a primit în continuare girul *Astrei*, ce anunța în 18 mai 1905 că Minerva Cosma a oferit asociației albumul său, „cu peste 100 modele de cusături și țesături – întocmit cu abatere de la celelalte publicațiuni de asemenea natură – anume pentru uzul practic și cu scopul de a păstra și populariza în cercurile largi ale poporului de la țară modelele adevărat originale ale industriei române de casă”²³. O ofertă acceptată, cu mențiunea ca albumul să fie completat „cu o prefață”, dar și „a lua dispozițiunile trebuincioase atât în foaia Asociațiunii, cât și ajutorul despărțămintelor pentru lățirea lui în cercuri cât se poate mai largi. Profitul ce va rezulta pentru Asociațiune din desfacerea Albumului se va întrebuința pentru procurarea unui număr mai mare de exemplare, care se vor distribui gratuit pe teritoriul despărțămintelor de la cari vor sosi comande”²⁴. În raportul general asupra serbărilor de la Sibiu, prilejuite de inaugurarea muzeului *Astrei*, *Tribuna* a reprodus articolul lui Nicolae Iorga din *Semănătorul*, în care este amintită și „Minerva Cosma care a dat neamului albumul de țesături”²⁵. Reclama asupra albumului apare și în alte ziare și reviste

¹⁹ *Tribuna*, Arad, an VIII, nr. 174, 14/27 septembrie 1904, p. 2. Reporterul *Tribunei* îi remarcă ținuta: „mătasă albă, deschisă, simplă, cu gust delicat”; informații despre programul concertului de la Timișoara au apărut și în *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXVII, nr. 197, 5/18 septembrie 1904, p. 3.

²⁰ *Tribuna*, Arad, anul VIII, nr. 169, 5/18 septembrie 1904, p. 4; nr. 174, 14/27 septembrie 1904, p. 5.

²¹ Apariția albumului a fost semnalată printr-o circulară semnată de vicarul Ilarion Pușcariu, care recomanda cumpărarea acestuia pentru școlile confesionale: „Albumul domnișoarei Cosma ca o podoabă poate ocupa loc în biblioteca școlară sau parohială a fiecărei comune bisericești. Albumul va fi un izvor neseecat de inspirație atât pentru tinerimea școlară, cât și pentru adulți. Modelele cuprinse într-însul se pot cu ușurință executa, fiind desemnat și firul țesăturii” (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. D8044).

²² „În vederea împrejurării că în ținutul Timișoarei portul național a degenerat în măsură mare și motivele naționale în industria de casă dispar tot mai mult, propune să se cumpere, spre distribuire în sensul deciziei citate mai sus, din veniturile pro 1903 ale fondului Andreiu Mureșan, 100 ex. din modelele colorate de țesături românești, editate de domnișoara Minerva Cosma” (*Analele Astra* 1904, p. 223-224).

²³ *Analele Astra* 1905, p. 52.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Tribuna*, Arad, an IX, nr 154, 2 septembrie 1905, p. 3.

(*Răvașul*²⁶, *Luceafărul*²⁷). Numeroase sunt recenziile – în fapt tot reclame – care demonstrează vizibilitatea acestuia, dar mai ales nevoia de o asemenea culegere de modele²⁸. Atelierul de țesătorie de la Orăștie întemeiat de Reuniunea Femeilor Române din comitatul Hunedoara a folosit modelele celor două albume editate de Minerva Cosma, Dimitrie Comșa, dar și pe cele din albumul doamnei Cornescu²⁹, albumul fiind donat, de asemenea, din partea *Astrei* elevilor merituoși ai școlilor confesionale³⁰.

În 1905, la Sibiu, sub conducerea *Astrei*, s-a organizat o expoziție națională, membrilor Reuniunii de Femei din Sibiu revenindu-le organizarea părții etnografice, dedicată „Industriei de casă a țaranului român”. Toate surorile Cosma au fost implicate în acest proiect, primind la final „scrisori de mulțumită și un suvenir”³¹. La sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1905, fiicele familiei Cosma au participat la serbările Societății pentru Fond de Teatru, desfășurate la Sibiu, unde, pe scena dăruită *Astrei* de Societatea de Teatru, a fost reprezentată „Fântâna Blanduziei” a lui Vasile Alecsandri, surorile Cosma fiind remarcate pozitiv pentru rolurile lor³². Fetele familiei Cosma – Lucia, Minerva și Hortensia – au fost curtate de tinerii care își căutau soții în familiile importante de români, Alexandru Vaida Voevod³³ ori Ion Lapedatu³⁴ menționându-le în memoriile lor.

²⁶ Numărul 30 din 29 iulie 1905, p. 123.

²⁷ Sibiu, an VI, nr. 7, 1 aprilie 1907, p. 139.

²⁸ În 1906, cu ocazia serbărilor pentru sfințirea Catedralei din Sibiu, a fost organizată și o expoziție a unui colecționar renumit, Dimitrie Comșa. În „pavilionul de patinaj, strada Schweis”, s-a deschis o „Expoziție din Ornamentica industriei casnice”, aici fiind prezentate, printre altele, și „albume cu modele originale de cusături, de țesături colorate și de pânze” (*Răvașul*, Cluj, an IV, nr. 18-19, 12 mai 1906, p. 74; colecția era una etnografică, impresionantă prin numărul obiectelor: „în total 2000 de piese”).

²⁹ *Reuniunea Femeilor* 1912, p. 20, 53, 63, 67; un exemplar al albumului Minervei a fost donat atelierului din Orăștie de către Elena Pop Hossu-Longin (*ibidem*, p. 58). Maria Cosma era membră de onoare a Reuniunii din Hunedoara (*ibidem*, p. 83).

³⁰ Despărțământul Timișoara al *Astrei* notează în raportul din 25 iunie 1905: „S-au împărțit ca premii școlare 1149 cărți folositoare pentru popor și 100 exemplare din Albumul domnișoarei Minerva Cosma (*Transilvania*, Sibiu, nr. IV, iulie-august 1905, p. 163). Un exemplar al *Albumului*, provenit din colecția Virgil Miloia, se păstrează în colecția Bibliotecii Muzeului Național al Banatului din Timișoara, la numărul de inventar 26239.C.

³¹ *Analele Astra* 1906, p. 23-24, 36; Boda 2005, p. 127. Și frațele lor, student pe atunci la Berlin, s-a aflat printre expozanți, conducerea *Astrei* oferindu-i o „diplomă de recunoștință” (*Analele Astra* 1906, p. 39).

³² *Unirea*, Blaj, an XV, nr. 35, 2 septembrie 1905, p. 293. Ziarul *Libertatea* amintește prezența a doar două dintre surori pe scena teatrului din Sibiu: Lucia, în rolul Neerei, și Hortensia, în rolul Getei (*Libertatea*, Orăștie, an IV, nr. 36, 20 august/2 septembrie 1905, p. 2).

³³ Ca vârstă, s-ar fi potrivit cu Lucia, dar fetele nu-i prea plac din pricina Mariei Cosma aflată tot timpul în preajma lor (Vaida Voevod 1994, I, p. 94, 96, 194-195).

În 1906, Lucia, Minerva și Hortensia Cosma și-au însoțit mama la București, unde aceasta era responsabilă cu organizarea expoziției etnografice din pavilionul ardelenilor de la Expoziția Națională³⁵. Suveranii de atunci ai României au vizitat spațiul organizat de ardeleni, aceștia oferindu-i reginei Elisabeta „două albumuri lucrate într-adins cu cusături și țesături românești în colori, după modelele aflate în albumul d-șoarei Minerva Cosma. Pe unul din aceste albumuri se află o frumoasă dedicație M. Sale Reginei, operă a poetului Goga”. Principesa Maria, care o însoțea pe regină, a primit și ea un album al Minervei³⁶. Scena a fost descrisă în amănunt de ziarul *Răvașul*:

„Apoi Suveranul și M.R. Regina, care până acum admirase încontinuu lucrurile din secția industriei casnice, au trecut în casa țărănească, unde au văzut un interior de casă cu mobile și unelte din Rășinari și Săliște. M.S. Regina a prezentat aci M.S. Regelui pe poetul O. Goga, precum și pe d-șoara H. Cosma, logodnica lui, cari au fost felicitați de Suverani în modul cel mai călduros.

În acest pavilion s-a oferit din partea d-nei Maria și d-șoara Minerva Cosma cadouri M.S. Reginei, A.S.R. Principesei Maria și micilor principese Maria și Elisabeta.

M.S. Reginei i s-au oferit două albumuri lucrate cu cusături și țesături românești în colori, după modelele aflate în albumul d-șoarei M. Cosma.

În ce privește albumurile, M.S. a invitat pe D-na Cosma să i le prezinte la palat. Pe unul din aceste albumuri se află o frumoasă dedicație M.S. Reginei, opera poetului Goga (o publicăm în *foiță*). Predarea la palat s-a făcut duminică, în 11/24 l.c. unde d-na Cosma cu fiicele sale și cu domnul Goga au fost distinse în modul cel mai afabil³⁷.

În 1907 și 1908, o regăsim pe Minerva Cosma consemnată, în continuare, printre membrii ajutători ai Comitetului Reuniunii Române de Muzică din Sibiu³⁸. Tot în 1908, avocatul din Arad Alexandru Nicolau vizitează Sibiu. Ajunge și la școala pentru economia și industria de casă întemeiată de Reuniunea Femeilor Române din Sibiu, unde face „cunoștința d-rei Minerva Cosma, care ține locul de directoare” și care, „cu amabilitate și o bunăvoință

³⁴ Când vizitează sediul Băncii Albina din Sibiu și casa directorului acesteia, Ion Lapedatu le mai întâlnește doar pe două dintre surori, Minerva și Hortensia, Lucia fiind deja măritată cu avocatul din Timișoara; le descrie ca „frumoase și distinse”, dar și „foarte amabile” (Lapedatu 2016, p. 137, 225).

³⁵ *Analele Astra* 1906a, p. 74; Dăianu 1944, p. 342.

³⁶ *Revista Economică*, Sibiu, an VIII, nr. 36, 9 septembrie 1906, p. 327.

³⁷ *Răvașul*, Cluj, an IV, nr. 25-26, 30 iunie 1906, p. 101; cel mai probabil, relatarea a fost preluată din *Luceafărul*, numărul apărut la Budapesta, la 15 iunie 1906, p. 255-257; episodul întâlnirii ardelenilor cu regii României apare și la Octavian Tăslăuanu (Tăslăuanu 1939, p. 199-201). De asemenea, prezența lor la Palatul Regal a fost anunțată și de *Tribuna* (Arad, nr. 116, 18 iunie/1 iulie 1906, p. 3).

³⁸ *Raportul* 1907, p. 25; *Raportul* 1909, p. 13. Lucia Cosma, dar și Maria și Partenie Cosma erau pe aceeași listă a membrilor ajutători.

care caracterizează un spirit superior, cult și foarte îndemânat”, i-a oferit toate detaliile referitoare la funcționarea acestei școli³⁹.

În mai 1908, Maria Cosma, în calitate de președintă a Reuniunii de Femei din Sibiu, a organizat o expoziție de produse românești de țesătorie. La organizarea pieselor a contribuit și Minerva Cosma⁴⁰. În acest context, ziarul *Tribuna* o amintește și pe „domnișoara Minerva Cosma, cunoscută și prețuită autoare a albumului de cusături și țesături”⁴¹.

În 1911, Reuniunea Femeilor din comitatul Hunedoara a organizat o expoziție etnografică la Sânt-Îndreș (Sântandrei), ocazie cu care preotesei din localitate i s-a oferit „un exemplar din albumul d-rei Minerva Cosma, ca să-l circuleze în decurs de doi ani între țărancele din satele vecine, ca să învețe din el și să revină la vechile motive originale românești, fiindcă s-a observat că femeile noastre de acolo și din jur sunt influențate de gusturi străine”⁴².

În 1912, albumul Minervei Cosma a fost expus de Maria Cosma în *Expoziția de industrie casnică românească* deschisă la Sibiu, în casa familiei Cosma, venitul obținut din vânzarea biletelor pentru vizitarea acesteia fiind destinat școlii *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*⁴³. Un articol din *Foaia Poporului* semnala expoziția și rostul ei: „Într-o parte sunt puse albumuri originale de cusături și țesături ale d-șoarei Minerva Cosma. Câtă măiestrie și muncă istovitoare zace în aceste albumuri, o poate spune numai acela care știe prețui din destul adunarea și compunerea de motive pentru lucruri de artă și obiecte, cari au să servească ca model mulțimei”⁴⁴.

Prezența albumului în expoziția Mariei Cosma, la 7 ani de la tipărire, este remarcată și de *Telegraful Român*: „un splendid album cu modele de țesături și cusături românești, care a adus foarte bune servicii damelor noastre și prin practicătatea lui, întrucât marcate fiind firele, modelele puteau fi ușor copiate. Și pentru a înlesni și mai mult popularizarea acestor modele, dșoara Minerva Cosma le-a editat și în câteva caiete ieftine”⁴⁵. Modelele sale au inspirat și

³⁹ *Tribuna*, Arad, an XII, nr. 14, 30 ianuarie 1908, p. 2-3. În martie 1908, un cititor al ziarului *Tovărășia*, tipărit la Orăștie (nr. 10 din 20 martie 1908, p. 4), s-a adresat redacției pentru a afla de unde să procure „modelele de cusături editate de dșoara Minerva Cosma”.

⁴⁰ *Țara Noastră*, Sibiu, an II, 4/17 mai 1908, nr. 19, p. 162.

⁴¹ *Tribuna*, Arad, an XII, nr. 92, 26 aprilie/9 mai 1908, p. 4.

⁴² *Reuniunea Femeilor* 1912, p. 43.

⁴³ *Foaia Poporului*, Sibiu, an XX, nr. 11, 11/24 martie 1912, p. 7.

⁴⁴ *Foaia Poporului*, Sibiu, an XX, nr. 10, 4/17 martie 1912, p. 5.

⁴⁵ *Telegraful Român*, Sibiu, an LX, nr. 24, 1/14 martie 1912, p. 1. Un articol laudativ la adresa expoziției Mariei Cosma, cu semnalarea prezenței unui album original al Minervei, a apărut și în *Luceafărul*, nr. 9 din 30 martie 1912, p. 192.

veșmintele preoțești comandate atelierului de la Sibiu de protopopul Ioan Lupăș⁴⁶.

După acest debut de succes⁴⁷, alte informații legate de viața Minervei Cosma nu am mai întâlnit. Doar în 1911, absența acesteia de la serbările *Astrei* organizate la Sibiu este remarcată de ziarul *Tribuna*. Sub titlul „Povestiri despre femei. Minerva Cosma”, este reamintit albumul și se vorbește despre rolul avut de acesta în salvarea artei populare românești⁴⁸. De asemenea, că autoarea se afla departe de casă, de orașul natal: „Depart, într-un colț înstrăinat de țară,⁴⁹ odihnindu-și un moment suferințele fizice, care apropie orice suflet eterat de pământ, crăița ascunsă din umbra dumbravei va fi suspinat cu dor, în ziua când gândul ei călător va fi purtat-o la sărbătoarea frumoasă de la vatra părintească. Unde era Minerva Cosma cu negrii ei ochi languroși, cu privirea ei străbătătoare, să mângâie și să zâmbească atâtor podoabe minunate cu cari erau înveșmântate frumoasele românce din Sibiu?”⁵⁰.

Minerva lipsea pentru că între timp se căsătorise cu un ofițer al armatei Imperiului Austro-Ungar, un ginere care însă nu a fost acceptat de la început de familia Cosma, pur și simplu pentru că nu era român. Despre această relație cu „ofițerul neamț”, neacceptată mai ales de mama fetei, Maria Cosma, aflăm din manuscrisul lui Elie Bufnea păstrat la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Pentru a o „vindeca” de dragostea catalogată de ea ca „nefericită”, Maria Cosma o „expediază” pe Minerva la Davos, în Elveția. Un alt peisaj, alt cerc de prieteni, ochii care nu se văd... au fost considerentele care au contat în stabilirea acestei destinații „de leac”. Minerva – la cei douăzeci și cinci de ani ai săi⁵¹ – era însă departe de tămăduirea sperată de mamă; dimpotrivă, la Davos a găsit soluția salvatoare prin întâlnirea, pe banca unui parc al orașului, cu Vasile Stroescu.

Cum și-a convins părinții și mai ales cum era la acel moment Vasile Stroescu, viitorul mecena al ardelenilor, aflăm tot din relatarea lui Elie Bufnea, care spune, de fapt, ceea ce auzise de la Minerva Cosma. Desigur, cuvintele personajelor sunt adesea șlefuite, iar autorul manuscrisului intră în intimitatea

⁴⁶ *Unirea*, Blaj, an XXII, nr. 28, 14 martie 1912, p. 5. Albumul a avut ecou și mai târziu. Îl amintește și Elena Pop Hossu Longin în *Amintirile sale din anii 1880-1930* (Hossu Longin 1932, p. 23, 27, 107, 113).

⁴⁷ Ziarul *Românul* anunța, în numărul din 5/18 februarie 1914 (numărul 28, pagina 8), că Librăria Concordia din Arad mai avea pe stoc: „Minerva Cosma, Modele de cusături românești. Caietul I 50 fil., Caietul II cor. I plus 10 fil. Porto; Minerva Cosma, Album de broderii și țesături românești (mare). Compus și editat de Minerva Cosma. Cor. 16, plus porto poștal”.

⁴⁸ *Tribuna*, Arad, an XVI, nr. 47, 12 martie 1911, p. 5-6. Articolul, semnat „Sultănică”, ocupă aproape trei coloane ale ziarului.

⁴⁹ Nu ieșise din granițele Imperiului Austro-Ungar în care se afla atunci și Transilvania.

⁵⁰ *Tribuna*, Arad, an XV, nr. 47, 27 februarie/12 martie 1911, p. 5-6.

⁵¹ Vârstă consemnată în manuscrisul lui Elie Bufnea (MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 16).

gândurilor lor⁵², în încercarea de a apropia povestea sa de literatură. Bani lui Vasile Stroescu ofereau sprijinul financiar necesar susținerii școlilor și bisericilor românești, bani pentru păstrarea limbii române, pentru educarea copiilor în această limbă. Or, dacă toate acestea puteau să se întâmple cu ajutorul lui Vasile Stroescu, „rostul” Minervei, acela pentru care o crescuseră părinții – de a fi o bună româncă – se îndeplinise, neamul său putea merge mai departe, iar ea putea să-și urmeze dragostea alături de un soț „altfel”, ales dintre germani.

În manuscrisul păstrat la muzeul albaiulian, într-o fotografie datată de autor 1913, alături de Maria și Partenie Cosma și de prietenii acestora aflați la casa de vacanță de la Călimănești, apare și Minerva (**Fig. 1**). În 1915, cu numele soțului, Schaffer, apare consemnată într-o listă de donații în favoarea soldatului român Ioan Ulciu, căruia i-au fost amputate ambele picioare: „D-na Minerva Schaffer din Michelbach, Austria de Jos, 5 cor”⁵³. În 1914, Maria Cosma, împreună cu fiica Hortensia și cu Octavian Goga, a trecut granița în România, stabilindu-se în casa din Călimănești. Peste un an, familia s-a reîntregit, prin plecarea din Transilvania a lui Partenie, dar și a Luciei Cosma⁵⁴.

În cartea scrisă cu ocazia comemorării lui Partenie Cosma, fiica cea mai mare a acestuia scrie despre peregrinările membrilor familiei sale în vreme de război, dar nu o amintește deloc pe Minerva Cosma⁵⁵. Și după măritiș ea a rămas membră a *Reuniunii Femeilor din Sibiu*⁵⁶, în *Anuarul Reuniunii* din anii 1917-1919 fiind consemnată tot printre membrii ordinari: „Cosma Minerva m[ăritată] Schaffer, Sibiu”⁵⁷.

În 1925, Minerva și-a reeditat albumul, cu numele Minerva Schaffer (n. Cosma). Apariția acestuia era anunțată în *România Nouă* din 14 octombrie 1925: „Succesul albumului editat în 1905 și răspândit pretutindenea în țară în aproape 3000 de exemplare, cum și conștiința necesității de a păstra la poporul nostru modelele originale de țesături și broderii curat românești au îndemnat pe doamna

⁵² Gânduri pe care, cel mai probabil, personajele sale le-au mărturisit în timpul întâlnirilor amicale din casele familiei Cosma de la Sibiu și Călimănești.

⁵³ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, an LXXVII, nr. 24, 1/14 februarie 1915, p. 3. Elie Bufnea amintește o altă localitate în care s-au aflat, la un moment dat, cei doi: Cernăuții Bucovinei („garnizoana Cernăuți”, MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 23).

⁵⁴ Cosma 1937, p. 13. În decembrie 1915, pe motive medicale, Partenie Cosma a solicitat pensionarea sa din toate funcțiunile deținute la Banca Albina, cerere care i-a fost acceptată (*Revista Economică*, Sibiu, an XVII, nr. 52, 25 decembrie 1915, p. 165).

⁵⁵ Cosma 1937, p. 13-19. Nu a fost și membră a *Astrei*, revista *Transilvania* menționează doar numele Mariei și al lui Partenie Cosma între membrii despărțământului din Sibiu, iar Lucia Cosma e consemnată la despărțământul Timișoara (*Analele Astra* 1904, p. 113-114; *Transilvania*, Sibiu, an XLVI, nr. 7-12, 1 decembrie 1915, p. 203, 205).

⁵⁶ Întemeiată la 8 iunie 1881, președintă fiind Maria Cosma (Bologa 1911, p. 7).

⁵⁷ *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu* pe anii 1917/18 și 1918/19, Sibiu, 1919, p. 33. Președinta Reuniunii era Catinca A. Bârseanu, nici mama, nici surorile Cosma nu mai erau reprezentate în Comitetul Reuniunii, dar au rămas în continuare membre ale acesteia (*ibidem*, p. 2).

Minerva Schaffer, născută Cosma, să continue lucrarea sa de acum 20 de ani și să editeze încă un album”⁵⁸. Această a doua ediție apărea tot sub auspiciile *Astrei*, dar beneficia de un studiu introductiv semnat de Vasile Goldiș, pe atunci ministru al Cultelor și Artelor, și de Ioan Lupaș, și el ministru al Sănătății și Ocrotirilor Sociale. Cei doi erau și membri în Comitetul Central al *Astrei*⁵⁹. Minerva a rămas alături de „ofițerul neamț”, cel neagreat de părinții ei, toată viața. În 1938, a participat la serbările comemorative dedicate tatălui său, participanții la acestea consemnând-o ca „Minerva, actualmente doamna colonel Schaffer”⁶⁰.

Chiar reconstituit succint, din puținele știri de presă ori din însemnări contemporane, destinul Minervei ne apare mai mult decât interesant. Despre fiica lui Partenie Cosma, directorul Băncii Albina din Sibiu, aflăm mai mult decât din alte surse contemporane tocmai din manuscrisul păstrat la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Nu intenționăm să analizăm fiecare filă a acestui document și nici toate personajele la care se face referire aici. Ne-am oprit asupra Minervei Cosma, doar pentru că, așa cum rezultă din conținutul manuscrisului, ei i se datorează belșugul de donații cu care Vasile Stroescu i-a uimit pe români începând din 1910 și până la moartea sa, în 1926. Momentul inedit al întâlnirii dintre cei doi a avut loc „într-o zi de primăvară, prin 1908-1909”⁶¹. Donațiile generoase au stârnit interesul general al presei românești din Imperiul Austro-Ungar și, deopotrivă, curiozitatea ziariștilor din România. Sumele transferate de Vasile Stroescu Consistoriilor din Blaj și din Sibiu au avut loc în martie 1910. *Gazeta Transilvaniei* din 23 martie⁶² anunța pe prima filă „donațiunea princiară” a lui „Vasile Stroescu, proprietar român, de origine din Basarabia, care de prezent se află într-un loc de cură din Helveția”, de unde „a trimis, pentru fondul cultural din Blaj, venit pentru ajutorarea școalelor, suma de 100000 cor., adecă una sută mii coroane”. În numărul din 2 aprilie 1910, ziarul *Unirea* i-a tipărit numele pe prima filă, cu majuscule, anunțând donația aceluia ale cărui date biografice redactorii nu le cunoșteau încă, dar care, „din Davosul Șvițerei, unde oamenii merg să-și vadă de sănătate”, a trimis „100000 coroane pentru fondul cultural”. Blăjenii nu-l întâlniseră până atunci pe donator, nici nu posedau o fotografie a acestuia⁶³. Pe fila a doua a oficiosului greco-catolic a fost publicată scrisoarea mecenatului basarabean care arăta că gestul

⁵⁸ *România Nouă*, Chișinău, anul III, nr. 113, 15 octombrie 1925, p. 2.

⁵⁹ Prefața a fost integral reprodușă de *România Nouă* (*loc. cit.*, p. 1).

⁶⁰ Berariu 1938, p. 17.

⁶¹ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 3.

⁶² An LXXIII, nr. 63, 20 martie 1910/2 aprilie 1910, p. 1. Pe pagina a treia era anunțată donația Luciei Cosma – 649 coroane, bani obținuți în urma susținerii unui concert „în favorul școalei industriale a Reuniunii Femeilor Române din Sibiu”.

⁶³ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 14, 2 aprilie 1910, p. 116.

său a fost determinat de primirea apelului adresat greco-catolicilor pentru contribuția la Fondul Cultural al Arhidiecezei Gr.-Cat. de Alba Iulia și Făgăraș, pentru ajutorarea școlilor confesionale⁶⁴. Efectul donației consistentei sume a persistat în timp. La 16 aprilie 1910, ziarul *Unirea* a publicat scrisoarea unui preot din Solovăstru, care a primit, prin intermediul redacției *Tribunei* din Arad, „suma de 100 cor., ca dar în folosul bisericii noastre trimiși de Dl Stroescu din Davos-Platz”⁶⁵. Autorii panegiricelor lui Partenie Cosma pun, de asemenea, aceste donații pe seama prieteniei dintre cei doi⁶⁶.

La finalul lunii aprilie 1910 a fost anunțată și donația – mult mai mare – către Consistoriul din Sibiu: „300000 coroane ca să le folosească în scopuri culturale”⁶⁷. Redactorii ziarului *Unirea* au reușit să facă rost de o fotografie a lui Vasile Stroescu, pe care au și publicat-o – fără a dezvălui sursa acesteia – în numărul 21, din 21 mai 1910⁶⁸. Imaginea se potrivește cu fotografia primită de Minerva de la Vasile Stroescu, cu recomandarea ca aceasta să nu se publice⁶⁹. Tot aici este menționată și donația către *Reuniunea de Femei din Arad*, sumele ajungând deja la o jumătate de milion de coroane⁷⁰.

În același an, Sava Albescu a pictat un portret al lui Vasile Stroescu, pe care l-a așezat la început în vitrina unei librării sibiene⁷¹.

Prietenia dintre cei doi era cunoscută printre români⁷². În 1914, când brașovenii își propun construirea unui nou edificiu pentru Școala Comercială, s-au

⁶⁴ *Loc. cit.*, p. 117. Pe a doua coloană a ziarului sunt consemnate sumele altor donatori către acest fond, periodicul continuând să publice listele contributorilor, pe tot parcursul anului 1910.

⁶⁵ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 16, 16 aprilie 1910, p. 133. Preotul nu-l cunoștea nici el pe Vasile Stroescu, nu știa nici de unde aflase acesta că biserica avea nevoie de bani: „Mult m-am gândit că cine să fie Dl. V. Stroescu? Și de unde să cunoască lipsa noastră? Să vede însă că marele nostru donator a citit în vreun ziar apelul publicat în cărticica mea «de la noi din sat» și cu sufletul lui mare ne-a întins o mână de ajutor”. Tot în 1910, preotul greco-catolic Nicolae Zugrav anunța, în același ziar *Unirea*, că parohia pe care o păstorește a primit un ajutor de 200 de coroane de la „marele binefăcător al neamului românesc, Vasile de Stroesco” (*Unirea*, Blaj, an XX, nr. 30, 23 iulie 1910, p. 255).

⁶⁶ Mateiu 1937, p. 154; „Mecenatele basarabean Vasile Stroescu și-a distribuit banii, circa 30 milioane de lei, la sugestiile lui Partenie Cosma și numai prin el, în tot ținutul Ardealului, unde era nevoie de ajutorarea bisericilor și a școlilor românești” (Berariu 1938, p. 93).

⁶⁷ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 17, 23 aprilie 1910, p. 138. Era vorba, de fapt, de o sumă puțin mai mică: 220 de coroane (*Unirea*, an XX, nr. 21, 21 mai 1910, p. 177).

⁶⁸ Pe prima pagină a ziarului (p. 177). Fotografia a fost preluată și de *Calendarul Minervei pe anul 1911* (București, 1910, p. 66).

⁶⁹ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. D. 6559, f. 22.

⁷⁰ *Unirea*, Blaj, an XX, nr. 21, 21 mai 1910, p. 177.

⁷¹ Fleșer 2007, p. 27, 41.

⁷² Berariu 1938, p. 164. Donațiile pentru diferite biserici și școli românești au continuat și ulterior (Groza 2003, p. 71-72; Stan 2017, p. 72-75, 78-80). O astfel de contribuție benevolă a lui Vasile Stroescu a fost identificată de noi în arhivele parohiale păstrate la Serviciul Județean Alba al Arhivelor Naționale pentru școala confesională din Măgina: 500 de coroane au fost donate în 1913

adresat „ca ultim refugiu” lui Vasile Stroescu, „prin mijlocirea d-lui Partenie Cosma”⁷³. Nu e momentul acum să insistăm asupra lui Vasile Stroescu. Biografia sa a fost deja reconstituită în amănunt⁷⁴, iar Elie Bufnea ni-l descrie așa cum l-a cunoscut și l-a văzut el cu ochi de copil, un copil crescut de Octavian și Hortensia Goga, după ce celălalt protector al său, profesorul Petru Șpan de la Seminarul andreian din Sibiu, murise⁷⁵. Elie Bufnea a asistat la întâlnirile unor buni prieteni, desfășurate într-un mediu neoficial, și le-a ascultat poveștile de viață. Tocmai de aceea, pentru că vin dintr-un mediu familiar, intim, relatările lui întregesc imaginea personalității mecenatului basarabean.

Dacă Partenie Cosma și Vasile Stroescu au rămas prieteni de-a lungul întregii lor vieți, nu același lucru s-a întâmplat cu prietenia dintre Octavian Goga și boierul basarabean. Cei doi se potrivesc, „s-au pomenit prieteni înainte de-a se cunoaște”⁷⁶, schimbă idei, petrec timp împreună, călătoresc zile întregi, totul până la momentul în care poetul divorțează de sora Minervei, Hortensia⁷⁷, și își schimbă – radical – ideile politice. Sunt informații pe care ni le furnizează Elie Bufnea în manuscrisul său, cu sinceritate, deși le poartă amândurora – atât poetului, cât și mecenatului – aceeași recunoștință. În 1971, a plivit de buruieni „mormântul de om sărac”⁷⁸ din cimitirul Sfânta Vineri din București al lui Vasile Stroescu, cel înmormântat la 17 aprilie 1926 cu funeralii naționale. Pierduți în negura comunismului, românii îl uitaseră!

Și alte personaje contemporane acelor vremi se regăsesc în manuscrisul de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia. Gândurile exilatei de la Davos au zburat nu doar spre „figura sveltă a căpitanului Schafer”⁷⁹, ci și spre casa dragă, spre orașul natal, spre sora mai mică, Hortensia, cu care avea o relație specială⁸⁰, spre sfinții și îngerii pictați de Octavian Smigelschi în Catedrala Mitropolitană din Sibiu⁸¹. Minerva i-a povestit lui Vasile Stroescu despre Ioan Micu

(ANSJA, fond *Parohia Ortodoxă Măgina*, acte inventariate, dos. 1/1913, f. 11), 650 lei în 1921 (ANSJA, fond *Parohia Ortodoxă Măgina*, acte inventariate, dos. 1/1921, f. 1). A donat, de asemenea, sume importante pentru activitățile *Astrei* (Ghibu 1928, p. 101, 108, 164, 213).

⁷³ *Revista Economică*, Sibiu, an XVI, nr. 17, 25 aprilie 1914, p. 1.

⁷⁴ Stan 1987, p. 249-258; Sofronie 1992, p. 47-54; Bolovan, Bolovan 2002, p. 22-28; Groza 2003, p. 68-74; Sigmirean, Cojocaru 2014, p. 95-104; Serjant 2020, p. 299-304; o biografie completă, la Constantin I. Stan (Stan 2017).

⁷⁵ Date autobiografice prezentate în manuscrisul dedicat lui Octavian Goga. Vezi MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6823, f. 1-2.

⁷⁶ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 3.

⁷⁷ Cu care Goga s-a căsătorit în 1906.

⁷⁸ MNUAI, *Colecția de documente*, inv. nr. 6559, f. 31.

⁷⁹ *Loc. cit.*, f. 9.

⁸⁰ *Loc. cit.*, f. 6.

⁸¹ Vătășianu 1982, p. 11.

Moldovan⁸², Emanoil Gojdu⁸³, Ioan Mișu⁸⁴ și, desigur, despre Octavian Goga⁸⁵. Sunt oameni lângă care micul Elie Bufeana a avut șansa să trăiască, să-i asculte, de la care, când a crescut mare, a învățat cum să fie Om. Și fără de care, cu siguranță, nu ar fi putut trece prin încercările grele ale vieții sale, cele voite – înrolarea în Legiunea Română din Siberia – ori nevoite – anii din închisoarea comunistă de la Jilava.

Transcriem în continuare filele manuscrisului său pentru a putea fi lecturate în întregime, așa cum și-ar fi dorit și autorul lor. Atunci când Elie Bufeana le-a scris, România era doar țara în care reușise să supraviețuiască, dar în care nimeni nu avea voie să-l citească. Între timp – poate prea mult – acest lucru a devenit posibil, iar personajele sale au fost, încet-încet, redescoperite. Să ascultăm, așadar, povestea acestei lumi apuse, într-o secvență a ei rămasă inedită.

/f. 1/ Elie Bufeana, Doi prieteni: Vasile Stroescu și Octavian Goga⁸⁶

/f. 2/ În 1921 Octavian Goga vedea în Vasile Stroescu un precursor al Unității, o figură luminoasă, făuritorul unui toiag de aur pentru drumul rezistenței și apărării românilor ardeleni în anii grei, premergători Unității naționale.

Sprijinul material împăratesc, pe care marele moldovean, întinzând mâna peste granițele a două împărății, l-a dat culturii naționale, într-o vreme de urgie apăsătoare, și acela bancar, dat ardelenilor în acțiunea lor de agitație din țara-mamă, în 1914-1916, pentru războiul de întregire, sprijin administrat de prietenul său Partenie Cosma, prin fiica sa Tania Goga, justifică aprecierea *cântărețului pătimirii* Ardealului.

Gestul lui Octavian Goga, ca ministru al Cultelor Religioase, de a divorța de prima sa soție, pentru calitățile căreia Vasile Stroescu avea considerație și admirație de părinte, l-a decepționat pe Mecena Ardealului. S-a îndepărtat pentru totdeauna cu deziluzie, – spunea el –, nu numai de omul politic, ci și de poetul care îi luminase calea spre Transilvania. Nu s-au mai întâlnit niciodată.

Elie Bufeana

⁸² Un necrolog al acestuia a fost publicat de revista *Astrei*, în ultimul număr al anului 1915 (*Transilvania*, an XVI, Sibiu, 1 decembrie 1915, p. 97-100).

⁸³ Despre viața și activitatea acestuia, vezi la Maria Berényi (Berényi, 2002).

⁸⁴ Partenie Cosma este amintit în memoriile acestuia, este recunoscut ca prieten, cei doi au corespondat pentru rezolvarea diverselor probleme politice ori economice (Mișu 1938, p. 41, 55, 119, 124-125, 184-185); despre relația de prietenie dintre Ioan Mișu și Vasile Stroescu, la Constantin I. Stan (Stan 2017, p. 84).

⁸⁵ Manuscrisul dedicat acestuia ne propunem să-l publicăm integral, pe viitor, într-un volum separat, în seria „Memoriale”, inițiată de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia.

⁸⁶ „Extras din lucrarea: *Octavian Goga acasă. Oameni și crâmpoie din zbuciumul luptătorului pentru Unitatea națională*” (notă: Elie Bufeana).

f. 3/ Doi prieteni: Vasile Stroescu și Octavian Goga

Vasile Stroescu și Octavian Goga s-au pomenit prieteni înainte de-a se cunoaște. De formațiuni spirituale deosebite, cu preocupări zilnice diferite și cu alte concepții și năzuințe, s-au căutat, întregindu-se unul pe altul, pentru același ideal.

Fără să-l cunoască încă, pentru Vasile Stroescu, Octavian Goga era un fenomen natural; pentru Octavian Goga, Vasile Stroescu era o apariție fenomenală.

Vasile Stroescu a fost descoperit, asemenea unei comori, la Davos, de cumnata lui Octavian Goga, domnișoara Minerva Cosma, trimisă de mamă-sa în Elveția, să-și caute sănătatea.

Într-o zi de primăvară, prin 1908-1909, frumoasa domnișoară Minerva stătea gânditoare pe o bancă din parcul orașului. Era mulțumită că, după trei luni de când venise în Elveția, se simțea refăcută. Fusese, de altfel, mai mult o închipuire a mamei sale, decât o realitate, că fata era suferindă.

Alta era însă durerea cea mare: Minerva se îndrăgostise de un ofițer neamț și părinții, îndeosebi mama sa, Maria Cosma, caracter de matroană romană, a cărei viață reprezenta un capitol de mare energie creatoare în frământările românilor ardeleni pentru afirmare națională, nu primea, în *f. 4/* ruptul capului, să-i intre în casă un ginere neamț, alături de celălalt ginere, Octavian Goga, care era de aceeași părere cu soacra. Pe toți cei cinci copii îi botezase cu nume romane: Romulus, Remus, Lucia, Minerva și Hortenzia.

De altfel, în Transilvania, lumea de la sate – țărani, preoții și învățătorii – își botezau copiii cu nume de sfinți. Intelectualii mai răsăriți, influențați de școala latinistă și de conștiința originii romane, își botezau copiii cu nume romane. Ca model de conduită morală și socială, își luau un personaj roman. Așa, bunăoară, luptătorul bănățean Coriolan Brediceanu din Lugoj și-a luat model pe Scipio Africanul. Pe cei trei copii i-a botezat cu nume din familia lui Scipio: Caius, avocat, și mai târziu, după Unire, ministru plenipotențiar, Tiberiu, compozitor, director al filialei Băncii Albina din Brașov, și Cornelia, soția lui Lucian Blaga.

Ca s-o vindece pe Minerva mai ales de „beteșugul” dragostei, a trimis-o la Davos.

– Minerva dragă, cum îți închipui tu, că eu, fată de țăran român de la Beiuș, nepoata mitropolitului Miron Romanul, soacra lui Octavian Goga, aș putea să-mi calc pe inimă și să mă încuscesc cu nemții? Nu, Minerva dragă, niciodată! Du-te, te rog, la Davos și vindecă-te, că-i beteșug, nu-i dragoste!

Așa i-a vorbit mamă-sa, răspicat, în chiar ziua în care i-a cumpărat bilet de tren pentru Elveția.

După trei luni, fata avea impresia că depărtarea și singurătatea au apropiat-o *f. 5/* și mai mult de căpitanul Schafer.

Făcuse numeroase excursii în toate cantoanele Republicei și acum obișnuia să stea ore întregi în parcul orașului, să mediteze, să citească și să deseneze. Gândurile îi zburau ca niște păsări călătoare, pe străzile Sibiului, pe la casa părinților din strada Schewis, pe la catedrala nu demult terminată, la care și ea dăduse o mână de ajutor

pictorului Smigelschi, punându-i la dispoziție desene colorate de cusături naționale, pentru împodobirea pereților⁸⁷.

Într-o zi, către amiazi, s-a așezat lângă ea, pe aceeași bancă, un bărbat între 60-65 de ani. Era parcă un înțelept desprins din figurile legendare ale Iliadei, cu obrazul roșu de sănătate, cu */f. 6/* nasul grecesc, pfidian și cu pieptul acoperit de o barbă brumărie, ca un caier de lână cănită. Un zâmbet de bunic îi lumina fața și făcea să i se ascundă și mai mult în barbă mustățile stufoase, ca două codițe de veveriță. Figura aceasta distinsă, era totuși, după îmbrăcăminte, a unui om de condiție socială modestă. Așa îl aprecia Minerva.

Fără să-și dea seama ce anume face, fata desena cu capătul umbrelei pe nisipul din fața băncii figuri geometrice de țesături și se pomeni scriind: dragă Tani.

Întrebarea hotărâtă și energică a bărbatului de-alături, îi adună gândurile și o făcu să tresară speriată. Întoarse capul și văzu că în albastrul ochilor vecinului strălucneau scăpărări de briliante și erau iscoditori ca ochii de santinelă.

– Sunteți româncă, domnișoară?

– Da, domnule. Sunt româncă, și Dv? răspuse și întrebă Minerva cu fața îmbujorată de sfială și curiozitate.

– Eu sunt moldovean din Rusia.

– Îmi pare bine, îngână Minerva.

– Eiiii... Cui scrieți, domnișoară? Cine-i „dragă Tani”?

– E sora mea mai mică. Țin mult, foarte mult la ea și-i scriu regulat, în fiecare săptămână. Bineînțeles, nu pe nisip. E căsătorită. Se poate ca pe soțul ei să-l cunoașteți, sau, poate, ați auzit de el. A fost și în Elveția de câteva ori.

– Eiiii... Cine-i soțul doamnei Tani?

– Octavian Goga.

– Îmi pare bine, domnișoară, îmi pare foarte bine. Nu-l cunosc pe tânărul */f. 7/* Goga. Am citit volumul său de poezii, apărut, mi se pare, acum 3-4 ani în urmă, la Budapesta⁸⁸, și am rămas încântat. Mi l-a împrumutat un inginer din România. Eu sunt basarabean. Mă numesc Vasile Stroescu. Trăiesc de multă vreme în Elveția. Sunteți a doua cunoștință românească aici la Davos. Mai cunosc un român, pe dl inginer Trofin din București⁸⁹. Un om tare cumsecade. O să-i facă și lui mare plăcere să vă cunoască. La Davos vin foarte puțini români, deși este o localitate cu multe calități: clima plăcută, iarna domoală și oraș ieftin față de celelalte orașe elvețiene, pentru oamenii cu banii numărați.

⁸⁷ Despre pictura religioasă a lui Octavian Smigelschi și decorurile sale inspirate din motivele tradiționale românești, vezi Chituță 2015, p. 14-15; Ișfănoni 2015, p. 12. În *Oferta* înaintată Consistoriului de la Sibiu, alcătuită la Elisabetopole (Dumbrăveni), în ziua de 28 februarie 1904, pictorul oferea detalii referitoare la sursele decorațiilor sale: „[...] 2. Decorațiunea arcurilor celor mari (care poartă pandantivele) este împrumutată de pe un covor textil românesc (Avrig). 3. Încadrarea sub semicerc a câmpului de sub pandantive, asemenea, motiv textil popular. [...] 9. Decorațiunea dintre arcurile de sub galeria corului, după motive textile Turda. [...] 11. Decorațiunea pereților din pronaos: motive textile Sebeșul săsesc și Orăștie” (Chituță 2015, p. 81).

⁸⁸ Volumul a apărut în anul 1905 (Tăslăuanu 1939, p. 135).

⁸⁹ A devenit și el prieten al familiei Cosma, acesta apare în fotografia din 1913 de la casa de vacanță din Călimănești.

– Domnule Stroescu, îmi pare bine că v-am cunoscut. Mă surprinde faptul că vorbiți o limbă românească așa de frumoasă, mai frumoasă de cum o vorbim noi ardelenii.

– Ei... Da cum? Am învățat-o acasă în Basarabia și după un Ciaslov tipărit la Sibiu. Acum, mai în urmă, după versurile lui Octavian Goga, preciză Vasile Stroescu. Aci la Davos nu fac altceva decât citesc... Eiii... Da de unde sunteți dumneavoastră?

– Sunt de la Sibiu. Sunt fiica domnului Partenie Cosma, directorul Băncii Albina, singura mare bancă românească din Austro-Ungaria. Cred că sunt singura româncă din Ardeal, care își permite luxul să-și caute sănătatea în Elveția, deși Davosul e un oraș într-adevăr ieftin, așa cum ați constatat și Dvoastră.

– Deci, sunteți domnișoara Cosma, ținu să precizeze Vasile Stroescu.

– Da, domnule, Minerva Cosma.

– Eiii... Se grăbi să o întrebe Stroescu, cum e posibil, domnișoară, că în întreaga Austro-Ungarie există /f. 8/ o singură mare bancă românească?⁹⁰ Am cunoscut un sas din Ardeal, de la Bistrița, care m-a impresionat cu relatările lui cu privire la puterea economică a sașilor. Au bănci care se întrec cu băncile de la Budapesta și de la Viena.

Vorba moldoveanului era acum domoală și delicată. Prelungirea cuvântului eiii..., cu care începea fiecare întrebare, dădea frazelor sale un și mai dulce accent moldovenesc.

– Sasul de la Bistrița v-a spus adevărul, răspunse Minerva cu hotărâre. Sașii dețin în Ardeal, prin colonizări, ca și ungurii, pământurile cele mai bune și, cine deține pământul, deține bogăția, puterea economică. Noi românii suntem o națiune de țărani săraci. Nu avem moșieri, nu avem boieri. Avem câțiva intelectuali, ieșiți din popor. Prima generație cu ghete. Câțiva advocați și medici, să-i numeri pe degete, preoți și învățători. Atâta tot. Moșierii și boierii au trecut la catolicism și, prin religie, i-au înghițit ungurii. Viața intelectualilor noștri e tot un fel de viață de țărani, legați și ei de sate. Banca Albina nu trăiește după averile românești din Ardeal, ci după depunerile românilor emigrați în America, pe care le fructifică prin împrumuturi chibzuite, continuă Minerva cu vioiciune. Știți, probabil, că toate băncile dau dividende și tantieme. Banca Albina nu dă asemenea remunerații decât în măsură foarte redusă. Veniturile și beneficiile care depășesc un anumit procent sunt destinate pentru scopuri culturale, pentru școli și pentru biserici. Chiar în Sibiu, banca a organizat din îndemnul și cu /f. 9/ îndrumarea mamei mele o școală de industrie casnică și de menaj, în care tinere românce, așa ca mine, învață în mod gratuit cum să-și gospodărească casa după măritiș, să cunoască țesutul, gătitul și oarecare reguli de viață socială și mai ales să învețe să fie românce. În școala aceasta se predau lecții de istoria poporului român. Studiul limbii și literaturii române este predat de profesoare aduse din România. În chiar localul băncii, de ani de zile, să servește masa la amiazi și cina, pe cheltuiala băncii, unui număr de cincizeci de studenți români de la cele două licee din Sibiu: liceul unguresc de stat și liceul confesional săsesc. Masa este gătită de elevele școlii de industrie casnică și de menaj și servită de acestea sub îndrumarea profesoarelor. Așa că, domnule Stroescu, vă

⁹⁰ În *Anuarul băncilor române* din 1901 sunt repertoriate 79 de „institute de bani” și 13 „societăți comerciale”. Dintre acestea, Banca Albina are cele mai mari sume utilizate pentru binefaceri (*Anuarul băncilor* 1900, p. 19).

rog să credeți că tata a făcut un mare sacrificiu material trimițându-mă la Davos, cu toată ieftinătatea de-aci. Avem și noi în Transilvania localități de caracter elvețian, chiar lângă Sibiu, Păltinișul – Hóhe Rinne. Dar și alte motive au îndemnat pe părinți să mă trimită în Elveția

În clipa aceasta în gândul Minervei s-a proiectat figura sveltă a căpitanului Schafer.

**

Vasile Stroescu a rămas pe gânduri, impresionat de noutățile aflate și de sinceritatea cu care i-a vorbit fata. Nu putea pricepe cum se gospodărește o bancă, societate pe acțiuni, care nu dă nici dividende. Ce interes există pentru buna chiverniseală a băncii? Cum? Numai interesul social? Numai interesul național? Ce oameni vor fi ăia de la conducerea băncii? Toate regulele de *f. 10/* chiverniseală economică a unei instituții bancare, pe care Vasile Stroescu le cunoștea din propriile lui preocupări, i se păreau acum interesate și mincinoase⁹¹.

– Mă scuzați, domnule Stroescu, întrerupse tăcerea domnișoara Minerva, iau masa la o cantină familială și țin mult să nu fiu așteptată. Vă rog să credeți că mi-a făcut plăcere cunoștința Dvoastră și sper să mai avem ocazia să ne revedem aci, în parc.

Vasile Stroescu răspuse cu dorința vădită de a o revedea și cu bucurie nestăpânită: la revedere!

În drum, tot spre o cantină familială, Vasile Stroescu și-a văzut umbra pitică, de trei palme, răsfrântă de soare pe pământ, în dreapta lui, și s-a jenat când și-a dat seama că era mai adusă de spate decât el. Cu gândul la domnișoara Minerva a încercat să-și îndrepte corpul ca un gladiator, dar umbra a rămas chircită și cocoșată.

Într-adevăr, Vasile Stroescu era puțin adus de spate. Îți făcea impresia că în tinerețe a cărat saci cu bucate la moara satului.

**

De când cunoscuse pe căpitanul Schafer, Minerva se simțea bine în societatea germană. Vorbea de altfel o limbă nemțescă desăvârșită. O asemenea societate a determinat-o să întârzie câteva zile revenirea în parc.

L-a regăsit pe Vasile Stroescu pe aceeași bancă.

De data aceasta, noua sa cunoștință a fost pentru ea o surpriză. Nu mai era omul cu îmbrăcămintea modestă. Era o figură îngrijită de magnat. Barba nu *f. 11/* mai era un caier brumăriu. I se părea că fiecare fir este așezat cu grije într-un fuior de argint și mustățile stufoase aveau o ținută energetică. S-a simțit mult mai apropiată de Vasile Stroescu și, fără să-și dea seama de ce, s-a jenat când acesta, dând un franc unui băiat să-i aducă ziarul vienez *Neue Freie Presse*, a numărat de două ori restul banilor. Nu era un gest de magnat, și-a zis Minerva.

**

Vasile Stroescu dorea să cunoască toate instituțiile culturale, reuniunile profesionale, societățile studențești, despre care îi vorbise domnișoara, care luptau pentru afirmarea românească în Ardeal, cum sunt organizate și în ce localități funcționează.

⁹¹ Interesul lui Vasile Stroescu pentru băncile românești s-a menținut de-a lungul anilor (Stan 2017, p. 89-98).

– Cine și ce măsuri ia pentru întărirea economică a țărâniei, de vreme ce poporul românesc din Transilvania este un popor de țărani?, întrebă cu oarecare energie Vasile Stroescu.

– Băncile, numai băncile, răspuse Minerva. Ele cumpără ocazional moșii și părți de moșii, pe care le vând în condițiuni avantajoase țăranilor, întărind astfel economia acestora.

– Foarte frumos. E o măsură bună, confirmă interlocutorul. Problema pământului va preocupa omenirea cât va exista omenire pe pământ. Toate problemele vieții se nasc în legătură cu pământul și frământările legate de aceste probleme au devenit de multe ori sângeroase, datorită orbirei oamenilor care au avut și au puterea și obligația să le rezolve. Iată, domnișoară, noi în Rusia ne găsim de multă vreme în plină revoluție în ce privește problema pământului. Revoluția europeană de la 1848 n-a influențat Rusia. Mai-marii împărăției au luat /f. 12/ asemenea măsuri, ca nu cumva să treacă granița vreo albină, care să ducă în miera ei idei de libertate și de reforme. Au trecut de la revoluție treisprăzece ani până când țarul Alexandru al II-lea a desființat șe[r]bia sau, cum îi spui Dta, iobăgia, determinat de alte considerații decât acelea ale revoluției europene. A scos țăranilor ochii cu câte o bucată de pământ. Țăranii s-au bucurat, dar marilor latifundiați li s-a otrăvit sângele c-au pierdut o falcă de pământ și otrăviți au rămas până în ziua de astăzi.

**

Cu această ocazie, Minerva a aflat că Vasile Stroescu a fost mare moșier în Basarabia, că partea cea mai mare a moșiilor a împărțit-o țăranilor, iar altă parte a arendat-o, în loturi mici, tot țăranilor, cu obligația ca aceștia să-i plătească o arendă stabilită de ei, nu de proprietar, în raport cu veniturile pământului. Fratele său Mihail a făcut la fel, dar nu a arendat nimic, și-a lucrat-o singur. Din veniturile pământului, fratele său a construit la Stolniceni cel mai modern spital din Rusia, încadrat de medici străini – francezi, germani, englezi și italieni – plătiți cu aur. A dăruit și României, pe la 1880-1882, o sumă de 50000 ruble, cu care s-au construit două școli, una în Tutova, care purta numele Eliza Stroescu-Basarabeanca, soția lui Mihail, și a doua în Dolj, care purta denumirea Mihail Stroescu-Basarabeanul⁹².

**

În legătură cu nevoile satelor ardeleni, Minerva i-a spus lui Vasile Stroescu că țărâniea numai pe cale culturală, prin școli, ca acelea construite /f. 13/ de Mihail Stroescu-Basarabeanul, poate fi ajutată. Construcții școlare avem. Unele sunt totuși abea începute, dar țăranii construiesc cu entuziasm, îndemnați și îndrumați de preoți și învățători. În unele sate, cheltuielile ne depășesc. Câțiva oameni cu inimă au făcut însă lucruri mari pentru cultura națională din Transilvania, a precizat Minerva. Așa, bunăoară, la Budapesta a trăit un avocat vestit, Emanoil Gozdu, un om extrem de bogat. Se născuse în părțile Bihorului, din părinți macedoromâni, comercianți. Lumea românească îl socotea ungar, că-și scria numele ungurește: Gozsdu (Gojdu). Datorită profesiei de om de legi, el nu s-a situat niciodată pe linia zbuciumului public al românilor ardeleni, care se străduiau să smulgă de la puterea de stat ungurească drepturi naționale. El susținea că românii trebuie să-și apere ființa lor națională numai cu legea în

⁹² Despre rolul acestora vezi și Petrescu 1893, p. 6-7, 13, 14-15; Bezviconi 1943, II, p. 163.

mână. Or, din cetatea Ungariei milenare, nu s-a rupt nimic prin lege. Tata a fost candidat de avocat în cancelaria lui Gozdu și secretarul său personal și i-a spus cândva că opinia sa ar putea fi susținută de un preot, nu de avocat, care prin profesia sa trebuie să fie un combatant⁹³. Omul acesta a murit, mi se pare, la 1870. Vă închipuiți că nimeni n-a manifestat nicio părere de rău, nici ungerii, că-l știau român, și nici românii, că nu l-au văzut agitându-se alături de conștiința lor luptătoare și n-au auzit că s-ar fi încadrat în zbulciumul lor public. Când i s-a deschis testamentul, s-a aflat că din întreaga sa avere, de-a dreptul fabuloasă, a constituit o fundație, din care să dea burse elevilor de liceu și studenților români ortodocși din Transilvania. Nu cred că există astăzi în Austro-Ungaria o fundație cultu^f. *14*/rală de puterea „Fundației Gozdu” și nu există niciun intelectual român mai răsărit, care să nu fi beneficiat de o bursă de la Fundație. Fundația este administrată de Mitropolia din Sibiu și, pentru mărirea fondurilor, s-a creat un exemplu fericit, urmat de toți foștii bursieri: cu foarte puține excepții, foștii bursieri, după ce au ajuns să meargă pe picioarele proprii, au restituit Fundației sumele primite ca burse, unii mai mult, alții mai puțin. În felul acesta, fondurile Fundației cresc simțitor în fiecare an. Ne străduim să câștigăm în toate domeniile ceia ce am pierdut din cauză că am fost și suntem români ortodocși. Dorim ca viața românească să se afirme cu energie pretutindeni și prezența noastră să fie simțită și văzută de toată lumea.

Minerva n-a fost în măsură să răspundă întrebării cu privire la valoarea capitalului Fundației și la valoarea burselor anuale. Nu știa că averea Fundației depășea jumătatea capitalului tuturor băncilor românești din Ardeal și Ungaria. La 31 decembrie 1911 activul Fundației era de 8.467.548 coroane. Capitalul celor 47 bănci românești însuma 16.365.956 coroane⁹⁴. Valoarea burselor anuale se ridica la aprox. 180000 coroane. Și-a amintit însă de Ion Micu Moldovanu, care și el era o Fundație culturală vie și activă, ca un vulcan.

– Să vedeți, la Blaj, trăiește un canonic, Ion Micu Moldovan, copil de țărani. Nu știu ce salariu primește la greco-catolici un asemenea prelat. Ceia ce știu este că omul acesta întreține din salariul lui, în fiecare an, la gimnaziul *f*. *15*/ din Blaj, cel puțin 10 elevi, cu tot ceia ce un tată și o mamă trebuie să dea copilului lor, trimis la învățătură: haine, mâncare, casă, cărți. Ion Micu Moldovanu a crescut până acum câteva generații de intelectuali români. Are 70-75 de ani. Îmi spunea cineva, care l-a vizitat în camera lui de la mitropolia din Blaj, că mănâncă același țipău care se coace pentru copiii din internat.

– Ce-i acela „țipău”? întrebă Vasile Stroescu.

– Țipăul este o pâine mică, neagră, cât e necesară unui tânăr, în plină creștere, la o masă. Are un pat simplu, cu saltea de paie, cearșaf de pânză aspră de cânepă și un țol de lână, adus, pesemne, de la neamurile lui din Varfalău, satul de lângă Turda, o masă de brad și o bibliotecă cu câteva sute de cărți. Acesta-i Moldovănuț al nostru. Așa-i zice lumea, că-i scund. E o mângâiere a ardelenilor. Când l-am văzut odată prin piața Blajului – eram și eu mică pe vremea aceea –, am avut impresia că se rostogolește încet, prin piață, un mare ghem de ață neagră.

⁹³ Moment consemnat în biografia lui Partenie Cosma (Berariu 1938, p. 18-19).

⁹⁴ Probabil, Elie Bufnea luase în calcul doar băncile mari, pentru că *Anuarul băncilor române* din 1911 consemnează un număr de 145 de „societăți pe acții”, 35 de „însoțiri” financiare și 75 de „societăți comerciale și alte întreprinderi” (*Anuarul băncilor* 1911, p. 203-205).

Vasile Stroescu a răs de comparația Minervei și a simțit o mare afecțiune pentru bătrânul de la Blaj și îndurerare că n-a crescut și el măcar un copil.

**

Lui Vasile Stroescu îi făcea mare plăcere să stea de vorbă cu Minerva. Fata vorbea frumos și cu un farmec ce-l încânta. Apoi, sentimentele ei de româncă entuziastă îl entuziasmau și pe el și-l făceau să vină în parc cu o dorință stranie.

Nu întâlnește până atunci nicio ființă care să-l entuziasmeze pentru ce *f. 16/* era românesc, cu pasiunea și cu hotărârea pe care nu le bănuia la o fată de douăzeci și cinci de ani, mai ales că Minerva îi destăinuise, într-o măsură oarecare, și motivele pentru care citea mai mult nemțește și se simțea bine în societatea germană. Se minuna că în Austro-Ungaria sunt asemenea românce. Crâmpielele unor întâmplări din tinerețe și din călătoriile sale se desfăceau proaspete din amintirile lui și nu vedeau, în toată această viață trăită, o fată mai fermecătoare decât Minerva. I se părea că se luptă să-și facă loc cu sila în inima lui.

Minerva Cosma numai la așa ceva nu se gândea.

**

Tot timpul să preocupa ce să facă să treacă timpul mai repede să revină în parc. După cină, a încercat să recitească romanul lui Turgheniev, *Dâm* – „*Fum*”. Citea mult rusește⁹⁵. În privința aceasta, putea face față, cu deplină autoritate, îndatoririlor unui profesor de limba și literatura rusă. Citea din când în când și câte o carte nemțească. Studiase dreptul la Berlin și posedea limba în mod desăvârșit. Deși din romanul *Dâm* cunoștea pagini întregi pe de rost, de data aceasta a rămas surprins că trebuia să repete unele fraze, ca să le înțeleagă. În timpul nopții s-a trezit de câteva ori și s-a străduit să fugărească din minte figura domnișoarei Minerva.

Afară, un molift tânăr n-avea nici el somn. Își scutura ușor crengile, să nu-l audă nimeni. Luna, iscoditoare, trimitea umbrele crengilor să spioneze odaia. În inima lui Vasile Stroescu, sentimentele se frământau și ele ca umbrele.

Pentru întâia dată îi părea rău că *f. 17/* a trecut vremea și cu vremea a trecut și el. Se revedea copil în satul său natal, Brânzeni, de lângă Sorooca, împreună cu fratele său Mihail. Se revedea în gimnaziul din Kamenetz Podolsk, unde era cel mai frumos școlar. Înalt, bine legat, cu părul castaniu, bogat, ondulat și cu privirea duioasă și pătrunzătoare. Își amintea cu plăcere cum o tânără rusoaică îi șoptise odată pe stradă: „ah, ochii tăi!”

Era stăruitor la carte și nu-l preocupau câtuși de puțin fetele din școala de peste drum. Nu știa cum și de unde unele îl cunoșteau și în clipele de repaos îl strigau pe nume: Vasili Vasilievici. Când se ducea la geam, fetele se ascundeau după perdele și râdeau cu un răs zgometos ce fremăta până la urechile lui.

Trecând de la Kamenetz Podolsk la Institutul Richelieu din Odesa, a cunoscut aci câteva familii moldovenești. A intrat de drept în casa mareșalului nobilimii. Își amintea îndurerarea bătrânului dintr-o baladă rusească, pe care a auzit-o în casa mareșalului, cântată de un cântăreț de la Operă, acompaniat de balalaică. Bătrânul, părăsit de tânăra lui iubită, își purta dezamăgirea în troică și cerea vizitiului:

*„Încet, mână încet călușeii,
Că nu mai am pe unde grăbi*

⁹⁵ Lecturile lui din autorii ruși sunt observate și de Onisifor Ghibu (Stan 2017, p. 151-152).

*Și nu mai am pe cine iubi.
Încet, mână încet călușei”.*

Vasile Stroescu se întreba prin ce asociație de idei și-a adus aminte de balada bătrânului îndrăgostit. O tristețe apăsătoare i-a cuprins întreaga ființă când și-a dat seama că trăiește din amintiri.

La 22 de ani s-a întors de la Universitatea din Moscova. I se strângea /f. 18/ inima că n-a întâlnit atunci o fată ca Minerva. Era poate mai bine dacă ar fi întâlnit-o pe vremea când era judecător la Hotin. Ar fi avut cu cine să-și confrunte gândurile pentru o mai bună împărțire a dreptății împărăției rusești. De altfel, niciodată nu l-a muștrat conștiința că ar fi dat vreo hotărâre nedreaptă. Dacă o asemenea ființă, ca Minerva, ar fi fost alături de el, ar fi fost cu siguranță cel mai bun judecător. Întotdeauna, ori de câte ori se revedea judecător, își amintea greutatea cu care lămurea adevărul în toate pricinile.

– Omul va descoperi și va lămuri, cu vremea, toate tainele și misterele Universului, numai adevărul nu-l va putea descoperi niciodată, își zicea adesea Vasile Stroescu. Acum, cunoscând pe domnișoara Minerva, era încredințat că și adevărul putea fi descoperit.

Gândurile acestea l-au frământat multă vreme. Peste noapte s-a trezit de câteva ori. Obiectele din casă își proiectau contururile în întunericul odăii, așa cum se proiecta în inima lui o afecțiune vagă și dulce, ca un vis frumos. A zâmbit cu duioșie când s-a întrebat:

– Dumnezeu, de ce îmi pare rău că am îmbătrânit? Până acum am fost împăcat cu toate rosturile vieții și îmi ziceam că oricând voi putea cere liniștit dezlegarea, ca Simion din Biblie.

Făcuse tot ce conștiința lui de om de inimă îl îndemnase să facă. A descoperit ca judecător mizeriile și necazurile împričinaților și a căutat să le aline. Erau multe și grele, că nu încăpeau niciodată pe cântarul dreptății uriașei împărății, indiferentă la toate durerile celor /f. 19/ mulți și năcăjiți. A construit școli pe cheltuiala lui, pentru ca cei nevoiași să învețe carte, așa cum îl îndemnase bătrânul Alecu Hîjdău de la Hotin. Moșiile de la Soroca și Hotin le-a împărțit țăranilor.

În împărăție începuse să bată vânt nou, vânt de întinerire. Adierile vântului acestuia îi învolburase și lui inima ca și călătoriile în lumea întreagă, mai ales acelea în Africa. Dar cu înnoirea aceasta, bătrâna împărăție nu se împăca în ruptul capului. Era convins că, împărțind moșiile între țărani, făcuse un act de dreptate socială, chiar dacă nu era pe placul mareșalului nobilimii, care îi trimisese că instigă contra așezămintelor fundamentale ale imperiului. Mai marii de la Petrograd s-au supărat, și el a trebuit să fugă în Elveția, așa cum – își spunea el – a fugit însuși Mântuitorul în Egipt.

Câteva zile n-a mai văzut pe Minerva. Fata citea convorbirile lui Goethe cu Eckermann, are i-au furat vremea. Găsise în cele trei volume idei ce-i completau cunoștințele cu privire la literatură, artă și filozofie și idei minunate pentru viitorul omenirii. Cărțile acestea o făcuseră să uite că veștile de acasă întârziiau ca niciodată.

După câteva zile de așteptare, factorul i-a adus cea dintâi scrisoare închisă, cu adresa scrisă de tatăl său. Faptul acesta a neliniștit-o. Niciodată tatăl său n-a avut ocazie să-i scrie. Aci în Elveția primea scrisori numai de la mamă-sa și de la Tani.

**

Partenie Cosma cerea fiicei sale să se ducă de îndată la o anumită bancă din Geneva, să se intereseze și să-i /f. 20/ comunice cine a trimis Băncii Albina, pentru Mitropolia Ortodoxă a Ardealului, 150.000 coroane. Era o sumă cu care Mitropolia putea întreține Seminarul Teologic și Pedagogic, înființat de mitropolitul Șaguna, cam cinci ani.

Banca elvețiană preciza că suma se pune la dispoziția Mitropoliei pentru nevoile bisericilor și școalelor confesionale ortodoxe din Transilvania.

Minerva și-a adus aminte că tatăl său, discutând cu Octavian Goga problemele școlilor și bisericilor românești, în legătură cu legile școlare ale contelui Appony, spusese că băncile, la capitalul lor de 16.000.000 coroane, contribuie pentru susținerea instituțiilor sufețești și de cultură națională, ortodoxe și unite, cu o sumă de 100.000-110.000 coroane anual.

Suma trimisă de la Geneva la Sibiu era deci, pentru vremea aceia de lipsuri, de-a dreptul fabuloasă.

Cine să fie oare nababul elvețian, se întreba Minerva, dornică să comunice mai repede la Sibiu marea noutate. Fata își dădea seama că întreg Ardealul freamătă să afle cine-i marele donator. Niciodată nu s-a gândit la Vasile Stroescu. Modestia și cumpătarea acestui om l-a scos din preocupările ei. Cu siguranță, și-a zis Minerva, este un ardelean emigrat în America, unde se spunea că românii fac bani grei cu țuica de prune, pe care o filtrează pe ascuns, în pivnițele caselor din Detroit și Cleveland.

I-a comunicat și lui Vasile Stroescu vestea primită de la Sibiu și i-a cerut îndrumări pentru banca de la Geneva. Stroescu nu i-a dat nicio indicație. Și-a /f. 21/ exprimat părerea că încercarea ei va fi zadarnică. Proprietarul banilor este banca, de vreme ce nu figurează alt nume ca expeditor. Asemenea operațiuni cu străinătatea sunt, de obicei, secrete.

Ajunsa la Geneva, n-a fost ușor să afle din al cui cont s-a luat suma trimisă Băncii Albina. Conducerea băncii nu era autorizată să divulge operațiunile deponenților. Numai demnitatea și prestanța deosebită cu care domnișoara Minerva știa să se prezinte și să discute a făcut ca un director să-i arate fișa titularului de cont: cinci numere și după ele Bazil Stroesco.

Minerva a rămas năucă. Nu-i venea să creadă. A strâns în amândouă mâinile mâna directorului, fără să poată articula un cuvânt și ochii i s-au umezit de bucurie. De la bancă, a alergat la poștă. Pe stradă nu vedea pe nimeni, deși se ferea de mulțime de lume. Vedea în fața ei numai pe Vasile Stroescu și pe tatăl său, cu barba mai cănită decât a marelui donator. Vedea pe mamă-sa, frământată de aceeași energie de general în plină bătălie, catedrala, pe mitropolitul Mețianu, cu chipul de patriarh, cu barba îngălbenită de bătrânețe, și o grămadă de aur, cum nu și-a închipuit ea că cineva ar putea avea atâta bănet. În telegramă a scris doar atât: „Partenie Cosma, Hermannstadt, Schewis gasse 15, Ungarn. Vasile Stroescu, vorbesc zilnic cu el, urmează scrisoare, Minerva”.

Revenită la Davos s-a dus la locuința lui Vasile Stroescu. O locuință modestă, ca și locatarul. Când a văzut-o, și-a adus aminte de Ioan Micu Moldovanu. Dacă în mitologia greco-romană ar fi existat un /f. 22/ zeu al modestiei, Minerva l-ar fi văzut reîncarnat în Vasile Stroescu.

– Domnule Stroescu, cum să vă mulțumesc?

Fata a încercat să-i sărute mâna, dar Stroescu nu i-a dat voie și a sărutat pe Minerva pe frunte.

– Domnișoară, să facem o înțelegere: despre aiasta nu mai vorbim niciodată. Nu d-ta trebuie să-mi mulțumești. Eu îți mulțumesc că mi-ai arătat Ardealul așa cum este. La Sibiu scrie ce vrei d-ta.

Au ieșit împreună în parc. La stăruința lui Vasile Stroescu, Minerva i-a vorbit mai bine de o oră în legătură cu ideile exprimate de Goethe în convorbirile cu Eckerman, ultimele cărți citite.

**

La Sibiu a scris în mod amănunțit cum l-a cunoscut pe Vasile Stroescu, ce a discutat cu el și refuzul de a-i da vreo explicație cu privire la suma trimisă Mitropoliei ca și la noile ordonanțări de bani pentru instituțiile culturale din Ardeal, despre care Minerva îi vorbise de câteva ori. A trimis tatălui său și fotografia bunului donator, cu recomandarea să nu se publice⁹⁶.

Pe măsură ce a trecut vremea, Minerva a aflat că Vasile Stroescu cunoștea istoria românilor ardeleni și posedea îndurerat în conștiința lui icoana, sfârcată în bucăți, a întregului neam românesc. Ceia ce nu cunoștea preamodestul moldovean erau particularitățile provinciale și acțiunea statului ungar de maghiarizare a românilor, prin lichidarea instituțiilor lor culturale și sufletești.

Cunoștința lui Vasile Stroescu /f. 23/ i-a prelungit cu mai bine de două luni șederea în Elveția, fără să o vindece de beteșugul dragostei care o zbuciuma de ani de zile.

Înapoiată acasă, sibienii vedeau în ea cea mai interesantă figură a orașului. Toți cunoscuții îi cereau să știe despre Vasile Stroescu mai mult decât știa. Marele donator în povestirile despre sine însuși era foarte zgârcit. Nu-și aducea aminte niciodată de nimic.

**

Bunăitatea marelui moldovean a făcut ca fata să câștige partida matrimonială: s-a căsătorit, împotriva voinței mamei sale, cu căpitanul Schafer.

Mai târziu, soții Schafer au plecat în garnizoana Cernăuți și să spunea că s-au dus pentru totdeauna. Maria Cosma, îndurerată, a înțeles că fiica sa împlinise o mare datorie de româncă: împământenise în Transilvania, în locul său, pe Vasile Stroescu și i-a iertat neascultarea.

Dar Minerva, când s-a văzut departe de Transilvania, s-a simțit înstrăinată. Frământată de dorul de cei dragi de acasă, de orașul copilăriei și al tuturor visurilor și preocupărilor intelectuale în care o crescuse mamă-sa, a revenit, după Unire, la Sibiu. A îmbrățișat năzuințele românești de altădată; a continuat cu zel tineresc cercetările și studiile sale de etnografie, întregind, după douăzeci de ani, frumoasa sa operă artistică din 1905 – *Album de broderii și țesături românești* – cu un al doilea volum, de aceeași apreciată valoare. A dat culturii naționale, în această lucrare, o frumoasă sinteză a unor genuri de artă populară și mamei sale mulțumirea că n-a ieșit din marea familie românească.

⁹⁶ Lucru care nu s-a întâmplat, toți dorind să vadă chipul donatorului generos!

/f. 24/ Au mai fost oameni de inimă, ardeleni localnici, care au adus sacrificii materiale pentru învățământul românesc din Transilvania, pentru cultura și sufletul național, ca Emanoil Gozdsu, familia Mocioneștilor, Ion Micu Moldovanu, Ioan Miha, Trandafil, Victor Tordășianu și numeroși alții. Dar Vasile Stroescu venea tocmai de dincolo de Prut, încărcat cu saci de aur, într-o vreme când românismul din Transilvania avea cea mai mare nevoie de sprijin material, pentru apărarea sufletului și conștiinței naționale. Noul Mecena a descoperit toate nevoile într-un fel de-a dreptul împărătesc. În cunoștința lui, asistența frățească a românilor din Ardeal și Ungaria nu mai era numai o problemă de inimă. El declarase război legilor școlare ale contelui Appony, de care luase cunoștință la Davos, în măsura în care Minerva Cosma a știut să le tâlmăcească. Și-a adus aminte și de suma de 25000 coroane care fratele său Mihail o dăruise, cu 30 de ani în urmă, Asociațiunii din Sibiu, dovadă a unității de simțire a întregului neam românesc.

Dacă cineva s-ar osteni să vadă ziarele din Transilvania, îndeosebi *Telegraful Român*, din anii 1910-1915, ar găsi publicate, aproape în fiecare număr, cuvinte de mulțumire, adresate „marelui mecenat și binefăcător Vasile de Stroescu”, pentru ajutoarele materiale substanțiale, acordate în vederea terminării unor construcții școlare bisericești.

Când în 1912 dăruia 100.000 coroane pentru construirea școalei „Reuniunii Femeilor Române din Arad” și zeci de mii de coroane unor așezăminte și instituții studențești, trimitea tot atunci */f. 25/ Astrei* de la Sibiu o primă sumă de 15.000 coroane pentru înființarea de biblioteci populare la sate și fonduri speciale pentru burse, indicând cum să fie folosite.

Pe lângă sumele mari cu care a subvenționat numeroase instituții, niciun apel făcut de comitete școlare și de consilii bisericești n-a rămas nesatisfăcut.

**

Interesat să știe cine e Vasile Stroescu, să-l cunoască și să-l invite la Sibiu, a plecat la Davos Octavian Goga. Minerva îl informase în legătură cu marea simpatie și dragoste a moldoveanului pentru poetul Ardealului.

– Sunt Octavian Goga.

– Vasile de Stroescu.

S-au uitat lung unul la altul și, fără să-și spună vreun cuvânt, s-au îmbrățișat ca două cunoștințe vechi, ca doi frați care nu s-au văzut vreme îndelungată. Și prieteni au rămas, deși, după Unire, Vasile Stroescu, tributari al ideologiei social-democrației ruse, a îmbrățișat, în mod hotărât, idei de extremă stângă, iar Octavian Goga a lunecat spre dreapta.

S-au plimbat amândoi și au desbătut împreună problemele și nevoile Transilvaniei. Vasile Stroescu a mărturisit tânărului său prieten credința sa, că, fără o Transilvanie românească, viitorul neamului este problematic. Acesta este motivul pentru care întinde mână frățească de ajutor. Au fost împreună la Geneva, s-au plimbat pe malurile lacului Lemán și au trecut în Italia. Vizitând Torino, Milano, */f. 26/* Veneția și Florența, Octavian Goga a descoperit în Vasile Stroescu cel mai documentat ghid în arta italiană, om de vastă cultură, mare democrat – românul care cutreierase lumea mai mult decât oricare altul. După trei săptămâni s-a înapoiat singur la Sibiu. N-a reușit să-l convingă pe Stroescu să-l însoțească și în Transilvania.

**

După câteva luni a plecat la Davos Partenie Cosma, mai apropiat de vârstă de Stroescu. Era cu 8 ani mai mare. Partenie Cosma se născuse la Beiuș în 1837, într-o modestă casă de cojocar, iar Vasile Stroescu în satul Brânzeni, într-o casă boierească, cu arborele genealogic al strămoșilor înfipt în secolul de glorie al lui Ștefan cel Mare. El ducea și scrisoarea mitropolitului Ioan Mețianu, care îl invita la Sibiu. Stroescu nu l-a refuzat pe mitropolit, dar, în urma unei indispoziții rezultată din modestia sa de supraom, a amânat și de data aceasta plecarea în Transilvania. Informat de Partenie Cosma cu privire la revirimentul național, ca urmare a darurilor sale, cu privire la simpatia și dragostea ardelenilor, Vasile Stroescu și-a exprimat nemulțumirea pentru popularizarea prin ziare a donațiunilor sale, pe care le voia mai discrete. Apoi îl supărase faptul că un sculptor îi răspândise bustul, sculptat după fotografia dăruită Minervei, cu recomandarea să nu fie publicată niciodată și se publicase în numeroase ziare.

În adevăr, majoritatea instituțiilor românești așezaseră bustul în sălile de ședințe sau în birouri.

/f. 27/ Faptul acesta l-a determinat să-și radă barba, să nu semene cu chipurile lui din Transilvania. A renunțat pentru totdeauna la această podoabă naturală⁹⁷.

**

Ziarul *Minerva* din București, amintind cititorilor săi într-un număr din iunie 1911 de „un binefăcător care ajută instituțiile culturale din transilvania”, scria: „Numele lui e scump tuturor românilor. E un om cu stare din Basarabia. Stă o parte din timp în străinătate, unde-și îngrijește sănătatea. Ziarele au voit să arate publicului cum e la față acest mare român și au publicat o fotografie din care se vedea că Vasile Stroescu poartă o frumoasă barbă neagră, are fruntea mare și ochii vii. Semnalmentele acestea erau de natură să-l facă și mai simpatic.

Dar s-a găsit un ofițer român care, entuziasmat de binefacerile lui Stroescu, s-a dus în Elveția să-l cunoască. A găsit într-un birou de lucru pe un om modest, destul de bine împlinit la trup, foarte simpatic, dar fără barbă. L-a primit și i-a vorbit cu multă însuflețire. I-a spus că are moșii în Basarabia, pe care le cultivă împreună cu țaranii, pentru care are multă dragoste. Trimite ajutoare românilor din Transilvania, că-i vede și știe în suferință și a făgăduit că are să le mai trimită. E un an de atunci și Stroescu s-a ținut de cuvânt. Chiar acum de curând, românii din Transilvania și-au exprimat adâncă lor recunoștință pentru noile ajutoare ce au primit de la Vasile Stroescu.”

**

Când într-o duminică din primăvara anului 1913, mitropolitul Mețianu îl invita pe Vasile Stroescu să ocupe în Catedrala din Sibiu fotoliul primului ctitor /f. 30/⁹⁸ al

⁹⁷ În fotografia de la Călimănești (**Fig. 1**), Vasile Stroescu apare cu barbă. Așa și-l amintește și Sextil Pușcariu „prin anii 1912-1913, la Călimănești”, când acesta „își făcea cura în societatea prietenului său Partenie Cosma” (Stan 2017, p. 105-106). Fără această podoabă, îl regăsim într-o fotografie care-i însoțește biografia publicată în 1928 în *Universul literar* (nr. 48 din 25 noiembrie 1928, p. 765-767).

⁹⁸ Pe fila 28 a fost lipită o fotografie din 1913 cu personajele povestirii și prietenii acestora. Grupul de prieteni se afla în vacanță, la Călimănești-Căciulata. Pe fila 29, Elie Bufnea identifică fiecare personaj într-un text care ocupă o filă întreagă a manuscrisului, sub titlul „Legenda fotografiei”. O atașăm și noi, dar la finalul transcrierii manuscrisului, ca pe un document prețios prin personajele imortalizate.

așezământului, nu se mai putea intra și nu se mai putea ieși din biserică. Sub bolta sfântului locaș era o masă de oameni. Erau acolo personalități romano-catolice, greco-catolice și evanghelic-luterane venite să omagieze prin prezența lor, alături de credincioșii ortodocși, pe omul care reprezenta, pentru românii din Ardeal și Ungaria, mai mult decât visteria împărăției austro-ungară. Poate numai când catedrala a fost târnosită, sfinții de pe catapeteasmă au văzut în fața lor atâtea suflete.

**

La 24 mai 1910 fusese ales membru de onoare al Academiei Române, act de consacrare națională, publică, a recunoștinței întregului neam românesc, pentru sprijinul material dat culturii naționale din Transilvania⁹⁹.

**

Azistența marelui moldovean a continuat în Ardeal, prin Banca Albina, până la intrarea României în război, în 1916. Pe refugiații ardeleni din România veche i-a ajutat în acțiunile lor de agitare pentru cucerirea Transilvaniei prin „Banca Carpaților”, filială a Băncii Albina la București, dispunând, în numele lui, prietenul său, Partenie Cosma.

**

Povestea aceasta adevărată – din Elveția – am auzit-o, la Sibiu și la Călimănești-Căciulata, povestită de Minerva și repetată, cu admirație, de Octavian Goga. Mi-a confirmat-o, în parte, și Vasile Stroescu, însoțindu-l în plimbările pe care le-a făcut zilnic, două veri în șir, 1913-1914, de la Căciulata la Călimănești și înapoi, pe cărarea ce traversează pădurea din dreapta /f. 31/ Oltului, paralelă cu șoseaua națională.

**

Ceaslovul lui Șaguna și poezia mea, îmi spunea Stroescu, au fost făcliile care i-au luminat drumul spre Transilvania, afirma Octavian Goga prin 1913.

**

Cei doi prieteni din două generații s-au revăzut în 1918 la Paris, în Consiliul Unității Naționale, prezidat de Take Ionescu. Acolo, contribuția morală și materială a lui Stroescu sprijinea acțiunile pentru unitatea politică a națiunii.

**

Nene Vasile Stroescu, ți-am revăzut mormântul de om sărac în Cimitirul „Sf. Vineri” din București, unde dormi de la 13 aprilie 1926¹⁰⁰. Iartă-mă că am plivit buruienile – florile recunoștinței naționale. Ardelenii care au așezat crucea de pomenire¹⁰¹ au

⁹⁹ Despre atitudinea lui Vasile Stroescu față de această numire, vezi Stan 2017, p. 106-107.

¹⁰⁰ *Universul literar* (București, an XLIV, nr. 48, 25 noiembrie 1928, p. 767) notează ziua de 14 aprilie ca dată a decesului, „în Sanatoriul Elisabeta, la vârsta de 82 de ani”. Alți contemporani ai acestuia consemnează că a decedat în 15 aprilie 1926, într-o cameră a Hotelului Athenée Palace din București (Stan 2017, p. 287, îl citează pe Enea Hodoș). Și Petru Groza reține moartea acestuia „într-o cameră dosită a unui hotel de la periferia Capitalei” (Groza 2003, p. 74). A fost înmormântat în 17 aprilie 1926, serviciul funebru fiind condus de patriarhul Miron Cristea, alături de episcopii Cosma al Dunării de Jos și Grigorie al Aradului (*Foaia Diecezană*, Caransebeș, an XLI, nr. 17, 25 aprilie 1926, p. 2).

¹⁰¹ În 1928 sculptorul Mihai Onofrei a modelat un bust al lui Vasile Stroescu pe care l-a așezat la mormântul acestuia din Cimitirul „Sfânta Vineri”. Sculptura a fost afectată de bombardamentele celui de Al Doilea Război Mondial (Teodorescu 2003, p. 13, 39).

uitat să scrie că ai fost senatorul lor – senatorul Transilvaniei – și – ales cu unanimitatea voturilor – președintele primului Senat al României tuturor românilor.

13 aprilie 1971

Elie Bufnea

Fig. 1 – Familia Cosma la Căciulata

lf. 29/ **Legenda fotografiei:**

În primul plan, în dreapta, în picioare: **Dr. Ioan Mihu**, om politic ardelean din Vinerea, avocat, filantrop, susținător al presei din Transilvania.

Primul pe bancă: **Partenie Cosma**; în dreapta sa: **Vasile Stroescu**. Lângă Vasile Stroescu **Maria Cosma**. Mai la dreapta, **Maria Șerban**, soția deputatului dr. **Nicolae Șerban** de Voila. În spatele Mariei Șerban, în picioare, o englezoaică, **dra Hamilton**.

În ultimul rând, în picioare: **Octavian Goga**, cu capul descoperit. În fața lui, în dreapta, o prințesă **Hohenloe**. Spre stânga poetului, în față, soția **Hortenzia**, având în stânga ei pe sora sa **Minerva**, căsătorită **Schafer**. Pe scaun, în haine închise, **Ioan Fekete-Negruțiu**, directorul liceului din Blaj. Jos, în stânga lui Ioan Fekete Negruțiu: inginerul **Trofin** din București, jos, cântăreța **Lucia Cosma**, având în față, cu capul răzimat de picioarele ei, pe **Morandini**, directorul general al vămilor din Ministerul de Finanțe al României.

În dreapta lui Octavian Goga, în picioare, o doamnă necunoscută. În dreapta acestei[a], dsoara **Vica Tâmpănaru** din Săliște, profesoară la Școala de Industrie Casnică și de Menaj din Sibiu.

În dreapta lui Ioan Fekete-Negruțiu, jos, elevul de liceu **Elie Bufnea**.

List of illustrations

Fig. 1 – Cosma Family in Căciulata

Abrevieri bibliografice

- Analele Astra* 1904 – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. I, ianuarie-februarie 1904
- Analele Astra* 1905 – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. III, mai-iunie 1905
- Analele Astra* 1906 – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, Sibiu, nr. I, ianuarie-februarie 1906
- Analele Astra* 1906a – *Analele Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, nr. IV, iulie-august, Sibiu, 1906
- ANSJA – Arhivele Naționale, Serviciul Județean Alba
- Anuarul băncilor* 1900 – *Anuarul băncilor române*, anul II, 1901, Sibiu, 1900
- Anuarul băncilor* 1911 – *Anuarul băncilor române*, anul XIII, 1912, Sibiu, 1911
- Berariu 1938 – Pavel Berariu, *Partenie Cosma în slujba Ardealului*, București, 1938
- Berényi 2002 – Maria Berényi, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002
- Bezviconi 1943 – Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943
- Boda 2005 – Gherghina Boda, „Corneliu Diaconovich și expoziția națională a *Astrei* din anul 1905”, în *Țara Bârsei*, nr. 4, 2005, p. 123-132
- Bologa 1911 – Vasile Bologa, *Monografia școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a Asociațiunii pentru Literatura și Cultura Poporului Român din Sibiu la 25 de ani de la înființare*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1911
- Bolovan, Bolovan 2002 – Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, „Vasile Stroescu dans la conscience publique de Transilvanie”, în *Transilvanian Review*, vol. XI, no. 2, 2002, p. 22-28
- Chituță 2015 – Alexandru Constantin Chituță, *Octavian Smigelschi, inițiatorul picturii naționale bisericești*, Sibiu, 2015
- Cosma 1937 – Lucia Cosma, *Parteniu Cosma. Amintiri cetite la Beiuș, cu ocazia serbărilor pentru centenarul nașterii lui (1837-1923)*, Timișoara, 1937
- Dăianu 1944 – Ilie Dăianu, „Gând și faptă. Maria Cosma n. Roman”, în *Luceafărul*, Sibiu, an IV, Serie nouă, decembrie 1944, p. 340-342
- Fleșer 2007 – Gheorghe Fleșer, *Sava Albescu (1885-1957)*, Alba Iulia, 2007
- Ghibu 1928 – Onisifor Ghibu, *Ardealul în Basarabia – o pagină de istorie contemporană*, Cluj, 1928
- Groza 2003 – Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, București, 2003
- Hossu Longin 1932 – Elena Pop Hossu Longin, *Amintiri (1880-1930)*, Cluj, 1932
- Ișfănoni 2015 – Doina Ișfănoni, „Octavian Smigelschi, promotorul unei noi viziuni artistice în pictura religioasă din Transilvania”, în Alexandru Constantin Chituță, *Octavian Smigelschi, inițiatorul picturii naționale bisericești*, Sibiu, 2015
- Lapedatu 2016 – Ion I. Lapedatu, *Memorii și amintiri*, ediție îngrijită, prefață și note Ioan Opreș, București, 2016

- Mateiu 1937 – I. Mateiu, „Personalitatea lui Parteniu Cosma”, în *Asociația profesorilor de la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale Cluj, Conferințele Extensiunii academice, anul 1936-1937*, vol. II, Cluj, 1937 p. 139-161
- Mihu 1938 – Ioan Mihu, *Spicuri din gândurile mele politice, culturale, economice*, Sibiu, 1938
- MNUAI – Muzeul Național al Unirii Alba Iulia
- Petrescu 1893 – N. P. Petrescu, *Asociațiunea pentru sprijinirea învățăceilor și sodalilor români din Brașov. Informațiuni*, Brașov, 1893
- Raportul 1907 – *Raportul general al Comitetului Reuniunii de Muzică din Sibiu pe timpul de la 15/28 noiembrie 1906 până la 31 august n. 1907*, Sibiu, 1907
- Raportul 1909 – *Raportul general al Comitetului Reuniunii Române de Muzică din Sibiu*, Sibiu, 1909, p. 13
- Reuniunea femeilor 1912 – *Reuniunea Femeilor Române din Comitatul Hunedoarei (1886-1911)*, Orăștie, „Tipografia Nouă” I. Moța, 1912
- Rustoiu 2021 – Ioana Rustoiu, „Un donator generos. Elie Bufnea și colecția sa de la Muzeul Național al Unirii Alba Iulia”, în *Legiunea Română din Siberia*, vol I, seria *Memoriale*, III, editori Ioana Rustoiu, Marius Cristea, Smaranda Cutean, Tudor Roșu, Alba Iulia – Cluj-Napoca, 2021, p. 58-81
- Serjant 2020 – Vera Serjant, „Moștenirea lui Vasile Stroescu”, în *Tyragetia*, vol. XIV, nr 2, 2020, p. 299-304
- Sigmirean 2000 – Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000
- Sigmirean, Cojocaru 2014 – Cornel Sigmirean, Gheorghe Cojocaru, „Un mécène de la culture roumaine en Transylvanie. Vasile Stroescu”, în *Transylvanian Review*, XXII, nr. 4, 2014, p. 95-104
- Sofronie 1992 – Mihai Sofronie, „Vasile Stroescu – un mare mecenat al românilor transilvăneni”, în *Tyragetia*, I, 1992, p. 47-54
- Stan 1987 – Constantin I. Stan, „Vasile Stroescu – sprijinitor al culturii românești din Transilvania”, în *Ziridava*, XV-XVI, 1987, p. 249-258
- Stan 2017 – Constantin I. Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean, Vasile Stroescu (1845-1926)*, București, 2017
- Șerban 2001 – Ioan I. Șerban, „Un manuscris inedit despre activitatea lui Octavian Goga în România în anii Primului Război Mondial”, I, în *Annales Universitatis Apulensis*, nr. 6/1, 2001, p. 187-196
- Șerban 2002 – Ioan I. Șerban, „Un manuscris inedit despre activitatea lui Octavian Goga în România în anii Primului Război Mondial”, II, în *Annales Universitatis Apulensis*, II, nr. 7/1, 2002, p. 337-350
- Taslăuanu 1939 – Octavian C. Taslăuanu, *Octavian Goga. Amintiri*, București, 1939
- Teodorescu 2003 – Virgiliu Z. Teodorescu, *Sculptorul Mihai Onofrei. Mărturii monografice*, Iași, 2003
- Vaida Voevod 1994 – Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. I, București, 1994
- Vătășianu 1982 – Virgil Vătășianu, *Octavian Smigelschi*, București, 1982
- Voileanu 1905 – Mateiu Voileanu, *25 de ani din viața Reuniunii Române de Muzică din Sibiu*, Sibiu, 1905

